

Propagandna politika dinastije Komnen

Kasunić, Danijel

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:264614>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Danijel Kasunić

Propagandna politika dinastije Komnen

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za Povijest

Danijel Kasunić

Matični broj: 0009068262

Propagandna politika dinastije Komnen

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Povijest; Hrvatski jezik i književnost

Mentor: Doc. dr. sc. Kosana Jovanović

Rijeka, srpanj 2021.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova

_____ izradio/la samostalno pod
mentorstvom _____.

U radu sam primijenio/la metodologiju znanstvenoistraživačkog rada i koristio/la literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo/la u diplomskom radu na uobičajen način citirao/la sam i povezo/la s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Potpis

Sažetak i ključne riječi

Rad se bavi prikazom propagandne politike dinastije Komnen. Daje se kratki prikaz povijesnog konteksta Bizantskoga Carstva, prikazuju se vladavine careva Aleksija I., Ivana II., Manuela I. i Andronika I. Definira se pojam 'bizantske renesanse' i opisuje se razvoj bizantske vojske pod dinastijom Komnen i njena važnost za uspostavu bizantske hegemonije na istočnom Mediteranu u 11. i 12. stoljeću. Rad se oslanja na primarne izvore napisane za vrijeme ili kratko nakon vladavine dinastije Komnen. Rad se također oslanja na stručnu literaturu koja govori o ekonomiji, vojsci, Crkvi i povijesnom kontekstu u kojem se nalazi Bizantsko Carstvo u 11. i 12. stoljeću, ali se oslanja i na literaturu koja govori o vladavini pojedinačnih careva dinastije Komnen. Cilj rada je ukazati na povijesne događaje koji su obilježili vladavinu dinastije Komnen, propagandnu politiku koju su provodili carevi i zaključno koliko su bili uspješni u tome.

Ključne riječi: Bizantsko Carstvo, dinastija Komnen, komnenska restauracija, bizantska renesansa

Summary and key words

The thesis with the depiction of the Komnenos dynasty's propaganda policy. A brief overview of the historical context of the Byzantine Empire is given, the reigns of Emperors Alexios I, John II, Manuel I and Andronicus I are presented, the concept of the 'Byzantine Renaissance' is defined and the development of the Byzantine army under the Komnenos dynasty is described together with its importance for the establishment of Byzantine hegemony in the Eastern Mediterranean in the 11th and 12th centuries. The work relies on primary sources written during or shortly after the reign of the Komnenos dynasty. Thesis also draws on scholarly literature that talks about economics, the military, the Church and the historical context in which the Byzantine Empire is located in the 11th and 12th centuries, but also relies on literature that speaks about the rule of individual emperors of the Komnenos dynasty. The aim of the thesis is to point out the historical events that marked the rule of the Komnenos dynasty, the propaganda policy implemented by the emperors and in conclusion how successful they were in doing so.

Keywords: *Byzantine Empire, Komnenos dynasty, Komnenian restoration, Byzantine Renaissance*

Sadržaj

<u>Uvod</u>	1
<u>1. Povijesni kontekst</u>	6
<u>2. Dinastija Komnen</u>	9
<u>2.1. Aleksije I. Komnen</u>	9
<u>2.1.1. Upravljanje Carstvom i unutarnja politika Aleksija I.</u>	13
<u>2.2. Ivan II. Komnen</u>	16
<u>2.2.1. Vojne kampanje Ivana II.</u>	22
<u>2.3. Manuel I. Komnen</u>	29
<u>2.3.1. Vanjska politika i vojne kampanje Manuela I.</u>	34
<u>2.4. Andronik I. Komnen i kraj dinastije Komnen</u>	44
<u>3. 'Bizantska renesansa' u dvanaestom stoljeću</u>	46
<u>4. Bizantska vojska pod dinastijom Komnen</u>	49
<u>5. Zaključak</u>	50
<u>Popis priloga</u>	54
<u>Popis literature</u>	56

Uvod

Tema ovog diplomskog rada bit će propagandna politika dinastije Komnen. U radu će veći fokusu biti stavljen na vojni vid propagande vlasti koju su carevi dinastije Komnen koristili. Provest ću analizu primarnih izvora koji nastaju u Bizantskom Carstvu tijekom i nakon vladavine dinastije Komnen, a pokušat ću dati odgovor kako su se carevi dinastije predstavljali sami, kako su ih predstavljali autori koji su djelovali na bizantskom dvoru, a kako moderna historiografija. U obzir ću uzeti i neke od povijesno velikih i bitnih događaja koji su ne samo oblikovali put dinastije Komnen i Bizantskog Carstva, već su i utjecali na autore od kojih crpimo izvore o samoj dinastiji. Na kraju ću pokušati dati zaključak o vladavini svakog pojedinačnog cara i cjelokupnoj dinastiji Komnen. Jesu li bili uspješniji nego ih primarni izvori prikazuju ili su ih moderni autori podcijenili? Kako su se nosili s povijesnim događajima za svoje vladavine i kako su kroz propagandno i simbolično djelovanje i prikaze čuvali vlastiti ugled svoje obitelji kao i onaj Bizantskog Carstva? Ovo istraživanje započet ću stoga kratkim uvodom u kojem ću dati kratki osvrt na vojno-političku situaciju kroz koju je Carstvo prolazilo od jedanaestog do početka trinaestog stoljeća. Razumijevanje te situacije je od izrazite važnosti da bismo lakše shvatili glavna pitanja na koja ću pokušati odgovoriti kroz ovaj rad. Koje su metode koristili carevi dinastije Komnen i koliko su uspješni i moćni bili tijekom svoje vladavine?

Bizantsko ili Istočno Rimsko Carstvo, kroz najveći dio svog postojanja bilo je jedna od glavnih sila Mediterana. Nastavljajući se na tradicije i institucije Rimskog Carstva, istovremeno se suočavajući sa brojnim neprijateljima na svim granicama, modernog promatrača ili povjesničara ne treba začuditi da je Carstvo stoga zadržalo visoko sofisticirani vojni sustav iz razdoblja antike. Nakon smrti Bazilija II. 1025. godine Carstvo je počelo lagani, ali sigurni put prema raspadu. Dolazak novih i agresivnih neprijatelja na granice carstva, Normana u Italiji i Turaka Seldžuka u Maloj Aziji, raspad starog obrambenog sustava koji je zapušten zbog velikih i uspješnih osvajачkih ratova careva makedonske dinastije, niz nekompetentnih careva na tronu u Carigradu, sve veći broj plaćenika i osipanje carske riznice doveli su do velike krize koja je kulminirala 1071. godine u bitki kod Manzikerta gdje je bizantska vojska uništena, car zarobljen, a Mala Azija ostavljena na milost Turcima. Trebalo je proći deset godina od katastrofe kod Manzikerta da se pojavi spasitelj za Carstvo, bio je to mladi general Aleksije Komnen. Aleksije je 1081. godine izvršio vojni udar i okrunio se za

cara onog što je ostalo od Bizantskog Carstva. Aleksije I. Komnen tako je 1081. uveo Carstvo u novu eru, eru komnenske restauracije, zlatno doba bizantske renesanse u 12. stoljeću.

Komnenska restauracija izraz je koji povjesničari koriste za opisivanje vojnog, financijskog i teritorijalnog oporavka Bizantskog Carstva pod dinastijom Komnen, od stupanja na tron Aleksija I. Komnena 1081. do smrti Andronika I. Komnena 1185. Na početku vladavine Aleksija I., Carstvo se oporavljalo od poraza u bitki kod Manzikerta 1071. godine i građanskih ratova koji su nastupili u narednim godinama. Carstvu su prijetili i Normani Roberta Guiscarda, koji su izvršili invaziju Balkana i Grčke iz svoje baze u južnoj Italiji. Sve se to događalo dok je vojni aparat Carstva bio u neredu i sve se više oslanjao na plaćenike. Prethodni carevi također su prosipali velika bogatstva Bizantskog Carstva, tako da se obrana carstva slomila, a bilo je premalo vojnika koji su mogli popuniti praznine nastale nakon poraza od vanjskih neprijatelja i unutrašnjih sukoba.

Tri cara dinastije Komnen, Aleksije I., Ivan II. i Manuel I. su ipak uspjeli u vojnom i kulturnom smislu potvrditi bizantsku premoć na Mediteranu u 12. stoljeću. Manuelov maloljetni sin i nasljednik, Aleksije II. isključen je iz analize pošto je njegova vladavina obilježena regenstvom njegove majke i usko je vezana za dolazak Andronika I. Komnena na vlast. Stoga njegova kratka vladavina nije u interesu teme ovoga rada, a to je propagandna politika dinastije Komnen, pošto on sam nije istoj pridonio.

Odnosi između bizantskog istoka i zapadne Europe procvjetali su, suradnjom Aleksija I. i posebno njegova unuka cara Manuela I. s križarima, trgovačkim vezama s talijanskim trgovačkim republikama poput Venecije i Genove i diplomatskim odnosima bizantskog carskog dvora s europskim kraljevskim dvorovima. U uspostavi ponovnih veza istoka i zapada ključnu je ulogu odigrao Aleksije I. koji je bio presudan u pozivanju na Prvi križarski rat. Raštrkana i neorganizirana bizantska vojska preustrojena je u kompetentnu borbenu silu. Iako se Carstvo brzo raspadalo nakon smrti posljednjeg cara iz dinastije Komnen, Andronika I., 1185. godine, komnenska restauracija predstavljala je posljednji vrhunac u dugoj povijesti Bizantskog Carstva.

Istraživanje za pisanje ovog rada temeljit će se na primarnim izvorima i sekundarnoj literaturi. Primarni izvori uključuju sljedeća djela, uz napomenu da je svaki prijevod izvora zapravo slobodan prijevod pošto oni nisu prevedeni na hrvatski jezik: djelo Ane Komnene, *Aleksijada*, kanonsko djelo bizantskog srednjovjekovlja koje daje odličan uvid u vladavinu Aleksija I. Komnena i razdoblje Prvog križarskog rata.¹ Djelo Ivana Kinama, *Sažetak*

¹ Anna Comnena, *Alexiad*, pr. Elizabeth A. S. Dawes, In parentheses Publications, Cambridge, Ontario, 2000.

zbivanja, koje se bavi razdobljem vladavine oca i sina, Ivana II. i Manuela I. Komnena.² Djelo Nikete Honijata, svjedoka križarskog razaranja Carigrada *Pripovijedanje povijesti*, koje pruža uvid u povijest Bizanta od 1118. do 1207. godine.³ Djelo Vilima Tirskog, *Povijest pothvata u prekomorskim krajevima*, kronika koja se bavi problemima i zbivanjima na Bliskom Istoku.⁴

Sekundarna literatura uključuje djela koja pokrivaju nekoliko područja. Michael Angold u djelu *The Byzantine Empire 1025–1204* daje pregled povijesti Bizantskog Carstva.⁵ U djelu *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261* isti autor dopušta čitaocu da shvati dolazak dinastije Komnen na vlast, njenu vladavinu i odnose prema Crkvi i društvu.⁶ Autorica poglavlja „Alexios I. Komnenos holy men and monasteries“, Pamela Armstrong u knjizi *Alexios I. Komnenos*, donosi informacije vezane uz Aleksijevu unutarnju politiku.⁷ Djelo autora Florisa Bernarda i Kristoffela Demoena, *Poetry and its Contexts in Eleventh-century Byzantium* donosi bitan aspekt poezije i lirskog izraza u Bizantskom Carstvu.⁸ John Birkenmeier svojim djelom *The Development of the Komnenian Army, 1081–1180* daje neprocjenjiv obol proučavanju razvoja i snage bizantske vojske pod dinastijom Komnen, dajući nam prijeko potrebne podatke za njeno razumijevanje.⁹ George Finlay svojim djelom *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057–1453* pruža velik broj informacija o vladavini Aleksija I.¹⁰ Edward Gibbon u svom epskom djelu, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* predstavlja stare, ali nezaobilazne poglede historiografije na Bizantsko Carstvo i konkretno dinastiju Komnen.¹¹ Timothy E. Gregory u djelu *A History of Byzantium*, pomaže čitaocu jednostavnim objašnjenjima i dozvoljava daljnje iščitavanje detaljnijih tekstova.¹² Philip Grierson svojim djelom *Byzantine Coinage* pruža nam mogućnost istraživanja bizantske financijske osnove i moći.¹³ John Haldon djelom

² John Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, pre. Charles M. Brand, Columbia University Press, New York, 1976

³ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, pre. H. Magoulias, Detroit, 1984.

⁴ William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, pre. E. A. Babock and A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943.

⁵ Angold, Michael, *The Byzantine Empire 1025–1204*, Longman, Harlow, 1984.

⁶ Angold, Michael, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261* Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

⁷ Armstrong, Pamela, „Alexios I. Komnenos holy men and monasteries“, ur. Mullet, Margaret, Smyth, Dion, *Alexios I. Komnenos*, Belfast Byzantine Enterprises, School of Greek and Latin, The Queen's University of Belfast, Belfast, 1996., str. 219-232

⁸ Bernard, Floris, Demoen, Kristoffel, *Poetry and its Contexts in Eleventh-century Byzantium*, Ashgate Publishing, Farnham, 2013.

⁹ Birkenmeier, John, *The Development of the Komnenian Army, 1081–1180*, Brill, Boston, 2002.

¹⁰ Finlay, George, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057–1453, Volume 2*, William Blackwood & Sons, Edinburgh, 1854.

¹¹ Gibbon, Edward, „*XLVIII: The Decline and Fall*“. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Volume III)*, Penguin Classics, London, 1995.

¹² Gregory, Timothy, E., *A History of Byzantium*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 2010.

¹³ Grierson, Philip, *Byzantine Coinage*, Dumbarton Oaks, Washington, DC, 1999.

Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204 daje odličan uvid u društvenu sliku i mentalitet ljudi srednjovjekovnog Bizanta.¹⁴ Jonathan Harris djelom *Byzantium and the Crusades* pruža odličan uvid u odnose Bizanta i križara.¹⁵ Djelo Alana Harvey, *Economic expansion in the Byzantine empire 900–1200* bavi se ekonomskim aspektom bizantskoga društva.¹⁶ Djelo Paula Magdalina, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180* nezaobilazno je ukoliko se proučava vladavina Manuela I.¹⁷ Autor Paul Magdalino u poglavlju „The Byzantine Empire 1118-1204“ u djelu *The New Cambridge Medieval History, Volume 4, c.1024–c.1198, Part II.* pruža uvid u nove podatke o Bizantskom Carstvu.¹⁸ Svojim djelom *Byzantium: The Decline and Fall*, John J. Norwich iznosi prijeko potrebne informacije o razdoblju dinastije Komnen u kontekstu šire slike srednjovjekovlja.¹⁹ Dimitri Obolensky u svom djelu *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500–1453.* donosi korisne informacije o odnosu Bizantskog Carstva i ruskih kneževina.²⁰ George Ostrogorsky u djelu *History of the Byzantine State* koncizno i kronološki predstavlja povijest Bizanta i dinastije Komnen kao jedne od velikih vladajućih obitelji.²¹ Steven Runciman djelom *A History of the Crusades, Vol. II: The Kingdom of Jerusalem* pomaže u spajanju dijelova povijesti koji se dotiču Bizanta i križarskih država na Bliskom Istoku.²² U poglavljima „John II Komnenos before the year 1118“, autora Vlade Stankovića²³ i „The triumph of 1133“, autora Paula Magdalina, u knjizi *John II Komnenos, emperor of Byzantium: in the shadow of father and son* pronalazimo bitne podatke za razdoblje vladavine Ivana II., čija je vladavina mnogo manje dokumentirana od one njegova oca i sina.²⁴ Warren Treadgold djelom *A History of the*

¹⁴ Haldon, John, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*, University College London, London, 2003.

¹⁵ Harris, Jonathan, *Byzantium and the Crusades, 2nd ed.*, Bloomsbury, London, 2014.

¹⁶ Harvey, Alan, *Economic expansion in the Byzantine empire 900–1200*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

¹⁷ Magdalino, Paul, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

¹⁸ Magdalino, Paul, „The Byzantine Empire 1118-1204“, ur. David Luscombe, Jonathan Riley-Smith, *The New Cambridge Medieval History, Volume 4, c.1024–c.1198, Part II.*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015., str. 611-644.

¹⁹ Norwich, John, J. *Byzantium: The Decline and Fall*, Alfred A. Knopf, New York, 1995.

²⁰ Obolensky, Dimitri, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500–1453.*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1971.

²¹ Ostrogorsky, George, *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1969.

²² Runciman, Steven, *A History of the Crusades, Vol. II: The Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952.

²³ Stanković, Vlada, „John II Komnenos before the year 1118“, ur. Bucossi Alessandra, Suarez, Alex R., *John II Komnenos, emperor of Byzantium: in the shadow of father and son*, Routledge, London, 2016., str. 11-22.

²⁴ Magdalino, Paul, „The triumph of 1133“, ur. Bucossi Alessandra, Suarez, Alex R., *John II Komnenos, emperor of Byzantium: in the shadow of father and son*, Routledge, London, 2016., str. 53-71.

Byzantine State and Society donosi veliki broj informacija i pojmova koji uvelike služe u boljem razumijevanju bizantske države.²⁵

²⁵ Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, 1997.

1. Povijesni kontekst

U desetljećima prije dinastije Komnen, Bizant je u stalnom padu zbog velikog broja čimbenika, od kojih je najvažniji bio politički sukob između državne birokracije u Carigradu i bizantske vojne aristokracije u provincijama. Gotovo svake godine od smrti cara Bazilija II., aristokracija je povećavala broj pobuna diljem Carstva, na istoku i zapadu, što je uzrokovalo da se vojska kreće naprijed i natrag, izlažući granice Carstva pljačkaškim grupama Normana, Pečenega ili turskih konjanika. Vlast Carstva u južnoj Italiji konačno je izgubljena pred navalom Normana pod Robertom Guiscardom i njegovim sinom Bohemundom iz Taranta, koji su se brzo okrenuli slabo branjenim balkanskim provincijama Bizanta, koje su bile zrele za pljačku.²⁶

Ekonomsko-društvene snage su također prošle velike promjene. Na selu je postojalo slobodno seljaštvo za razliku od zapadne Europe. Međutim, rastuća snaga aristokracije dovela je do uništenja malih seljaka i proširivanja privatnih posjeda od strane aristokracije, ponekad kupnjom, ali često zastrašivanjem ili izravnim nasiljem. Laganim nestankom slobodnog seljaštva koje je plaćalo poreze, ali bilo i glavni nositelj vojnih snaga Bizantskog Carstva značajno je oslabljen ekonomsko-obrambeni potencijal carstva. Bazilije II. bio je nemilosrdan prema aristokraciji i uspješno je za vrijeme svoje vladavine suzbijao njihovu rastuću snagu.²⁷ Drugi važni faktor u slabljenju Carstva uslijedilo je zbog krize naslijeđa carskog trona nakon smrti brata i nasljednika Bazilija II., Konstantina VIII. Konstantin nije imao muškog nasljednika i kao posljedica toga, državna birokracija u Carigradu udala je njegove kćeri Zoe i Teodoru za starije i nesposobne muškarce. Nesposobni za vladavinu, loše upućeni u državnička i vojna umijeća, trošili novac na trivijalne stvari.²⁸

Kao rezultat sve veće snage i militantnosti aristokracije i krize naslijeđa carskog trona, politika birokracije u Carigradu trebala je oslabiti moć ove aristokratske klase oslobođanjem seljaka Male Azije iz vojne službe i pretvoriti ih u stanovništvo koje obrađuje zemlju i plaća porez. Ovim potezom raspala se bizantska obrana granica. Kako su novi carevi dolazili na vlast raspuštali su velike stajaće vojske iz prethodnih doba kako bi uštedjeli novac. Zbog toga su se vojske još slabije mogle nositi s vanjskim napadima. Birokrati su tada da bi nadoknadili gubitke u ljudstvu unajmili plaćenike, osobito Normane, kako bi zamijenili profesionalnu vojsku i sa već starim, slabo opremljenim i skoro nikako istreniranim vojnicima provincije

²⁶ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 614.

²⁷ Isto, str. 524.

²⁸ Isto, str. 583-584.

branili teško pritisnutu granicu. Međutim, nepouzdanost, nedisciplinarnost, ambicioznost i skupi troškovi ovih plaćeničkih trupa značili su da oni ne poštuju državnu vlast i također pljačkaju u bizantskoj Maloj Aziji.²⁹ Te su se bande plaćenika također ponekad pridružile aristokraciji koja je dizala pobune protiv središnje vlasti u Carigradu.³⁰ Stoga, državna uprava, gospodarstvo i vojni sustav zanemareni su uglavnom kroz samo-nanesene poteze. Slika bizantske države bila je ona općeg kaosa i nesigurnosti.³¹

Nakon prijašnjih sukoba sa seldžučkim sultanom, car Roman IV. Diogen pokušao je 1071. ponovno uspostaviti bizantsku prevlast u Maloj Aziji. Zauzeo je utvrde izgubljene pod napadima Turaka Seldžuka, ali su armenski podanici napadali njegovu veliku i multietničku vojsku na maršu kroz središnju i istočnu Anatoliju. Doznajući o bizantskom napredovanju prema Manzikertu i prekidu primirja, sultan Alp Arslan okrenuo je svoju vojsku od napada na Fatimidski kalifat u Egiptu prema Maloj Aziji. Bizantska vojska bila je interno politički podijeljena između suparničkih aristokrata i onih s pretenzijama na tron u Carigradu. Upravo su pripadnici obitelji Duka, s pretenzijama na prijestolje, izdali cara usred bitke i pobjegli s područja blizu Manzikerta, pritom ostavivši cara Romana samog da se bori protiv Alp Arslana. Bitka kod Manzikerta nije odmah bila vojno odlučujuća, ali događaji koji su uslijedili istrgnuli su se izvan kontrole i tako predstavljaju ključni trenutak u povijesti Bizanta. Trenutak koji je značio kraj Carstva kakvo smo poznavali do tog trenutka, ali i uskoro rođenje dinastije koje će donijeti novi sjaj Carigradu. Car Roman bio je zarobljen u bitki i proglašen mrtvim od strane obitelji Duka, koji su se vratili u Carigrad s Mihaelom VII. Dukom i proglasili ga novim carem. Roman je pušten nakon plaćanja otkupnine, ali su ga Duka zarobili nakon povratka kroz Anatoliju, oslijepili i bivši car umro je u strašnim mukama od zadobivenih rana.³² Vladavina Mihaela VII. bila je burna s novim građanskim ratovima koji su izbili s povlačenjem bizantskih snaga s granica. Sada su turske pljačkaške bande u sve većem broju prelazile slabo ili nikako branjenu granicu, sežući sve dalje u istočnu, a zatim i središnju Anatoliju potpuno neometano. Upravo je u to vrijeme, veći dio Anatolije zauzet od strane Turaka, koji su čak navalili na istočnu obalu nasuprot Carigradu.³³ Vojska carstva potpuno se raspadala jer su napušteni obrambeni položaji, a teritorij je brzo izgubljen pred napadima Turaka. Carstvo je bilo pred rubom raspada.³⁴

²⁹ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 606.

³⁰ Isto

³¹ Isto

³² Isto, str. 604.

³³ Isto, str. 607.

³⁴ Isto, str. 611.

Zbog gorućih problema Mihael VII. Duka 1078. godine odrekao se prijestolja i na njegovo mjesto došao je general Nikefor III. Botanijat. Pod njegovom vladavinom Carstvo je izgubilo kontrolu nad Malom Azijom osim nekoliko izoliranih uporišta na obalama. Većinu vremena proveo je u sukobu s pobunjenim plaćenicima i generalima na području Carstva i neuspješnim borbama protiv Turaka. Slaba vladavina i gubitak Male Azije, glavnog izvora financija i vojske za Carstvo, dovele su na prijestolje Nikeforova generala, mladog Aleksija.³⁵ Njime je na prijestolje stupila dinastija Komnen, a s njome je započelo razdoblje komnenske restauracije.

³⁵ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 611.

2. Dinastija Komnen

2.1 Aleksije I. Komnen

Aleksije I. Komnen bio je car Bizantskog Carstva od 1081. do 1118. godine. Smatra se jednim od velikih bizantskih vladara zbog pobjeda nad Normanima, Pečenezima i uz pomoć prvih križara, Turcima Seldžucima i jer je nakon godina propadanja vratio Carstvo na čvrste noge. Osnivač je dinastije Komnen koja je obuhvaćala pet careva koji su vladali do 1185. godine. Njegov život i vladavina zabilježeni su u jednom od kanonskih djela srednjovjekovne historiografije, Aleksijadi, koju je napisala njegova kćer Ana Komnena. Kako je i sama napisala; „Jednom kada je preuzeo vodstvo nad Rimljanima, budući da je uvijek bio čovjek pun energije, odmah se upustio u državna pitanja ... Aleksije, majstor znanosti o vladavini, usmjeravao je sve svoje inovacije ka dobru samog Carstva.“³⁶

Aleksije je poticao iz vojne obitelji iz Male Azije, žilama mu je kolala ‘plava’ krv jer je bio nećak cara Izaka Komnena. Aleksijev otac bio je Ivan Komnen, viši vojni zapovjednik carske garde, a njegova majka Ana Dalasena bila je iz ugledne aristokratske obitelji. Godine 1078. oženio je Irenu Duka, koja je bila u bliskoj vezi s dva bivša cara i bivšim carem Bugara.³⁷ Aleksije je stoga bio predodređen da se uspne do samog vrha. Izvrsnim se pokazao u vojnim djelovanjima i došao do je položaj generala pod carem Mihaelom IV.

Aleksije, još uvijek general, ali sa samo 24 godine, poveo je pobunu protiv cara Nikefora III. 1081. godine. Gospodarstvo je bilo uništeno i Nikefor je bio prisiljen da obezvrijedi zlatnu nomizmu, glavnu kovanicu Bizanta, a nakon što je niz štetnih vojnih poraza zamalo uništio Carstvo i zaprijetio glavnom gradu Carigradu, Nikefor je pristao na abdikaciju i kasnije se povukao u samostanski život.³⁸ Ohrabren od strane svoje majke i potpomognut savezom moćnih plemićkih obitelji, Aleksije je zauzeo upražnjeno prijestolje na Uskrs 1081. godine.³⁹ Svoju majku Anu postavio je za glavnog savjetnika, dodijelivši joj jednake ovlasti kao što ih je on posjedovao kroz carski edikt. Poznata po svojoj pobožnosti, bila je ipak bezobzirna i sposobna političarka.⁴⁰

³⁶ Anna Comnena, *Alexiad*, 3.7.

³⁷ Isto, 2.6.

³⁸ Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057–1453*, str. 63.

³⁹ Isto, 663.

⁴⁰ Anna Comnena, *Alexiad*, 2.5.

Aleksijeva najstarija kći, Ana Komnena, nakon što se udala za Konstantina Duku, sina Mihaela VII., bila je službeni nasljednik⁴¹ 1087. godine Aleksije je dobio sina Ivana koji je postao njegov odabrani nasljednik. Kad je Konstantin Duka prerano preminuo, Ana se udala za nadarenog generala Nikefora Brijenija Mlađeg i u zavjeri s majkom, odlučila da svog novog muža postavi kao sljedećeg cara, ali je taj plan propao, uglavnom zato što je Nikefor ostao vjeran službenom nasljedniku Ivanu.⁴² Pokazalo se se da je Aleksijeva najstarija kći ipak bila bolja povjesničarka, čiji je rad o Bizantu u razdoblju 11. stoljeća postao neprocjenjiv izvor o povijesti Bizantskog Carstva. Njena Aleksijada pokriva razdoblje od 1069. do 1118. godine i uglavnom kroz nju odaje počast svome ocu.

Vladavina Aleksija Komnena bila je obilježena brojnim ratovima gdje je uistinu mladoga cara ponekad sreća pratila više od iskustva ili donošenja ispravnih odluka. Bizantsko Carstvo se smanjivalo tijekom 11. stoljeća, ali Aleksije će kroz niz pobjeda nad narodima koji napadaju granice Carstva polako, ali sigurno nadgledati oporavak. Prva skupina napadača koja je odbijena, ujedno je bila i najopasnija. Bili su to Normani iz južne Italije. Te vojne snage, koje su već osvojili bizantske teritorije u južnoj Italiji između 1057. i 1071. godine, vodio je Robert Guiscard, vojvoda od Apulije. Robert je zaručio svog sina za kćerku Mihaela VII. i pritom je bio dodatno opasan jer se mogao pretvoriti u čovjeka koji je okupljao nezadovoljne članove bizantskog dvora oko sebe.⁴³ Zbog konteksta rada važno je napomenuti da je Robert osvojio Bari, posljednje uporište bizantske vladavine u Italiji, 1071. godine. Narednih godina Robert i njegova braća zauzimaju Palermo 1072. godine, a Salerno, posljednje uporište Lombarda, 1076. godine. Godine 1081. Robert i njegov sin Bohemund, čije ime će uskoro postati poznato u Prvom križarskom ratu, postali su još ambiciozniji i odlučili se za invaziju Bizantskog Carstva.⁴⁴

Aleksije je uspio zadržati Normane do 1082. godine unatoč porazima na vojnom polju i prisilio je Roberta da se vrati u Italiju vještim diplomatskim manevrima, kako bi kod kuće branio svoje interese.⁴⁵ Aleksije je bio lukav i potpisao je ugovor o savezu s Robertovim suparnikom Henrikom IV., njemačkim kraljem i carem Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda. Uz to platio je veliku naknadu u zlatu Robertovom nećaku Abelardu da podigne pobunu u Italiji.⁴⁶ Međutim, Bohemund je nastavio s uspjesima u Makedonu i Tesaliji, a Robertov povratak donio je snažan poraz Aleksijevim mletačkim saveznicima 1084. godine.

⁴¹ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 12

⁴² Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 629.

⁴³ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 21.

⁴⁴ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 614.

⁴⁵ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 25.

⁴⁶ Isto

Međutim, 1085. godine ratna sreća se okreće u korist Aleksija kada je normansku vojsku pogodio razorni val tifusa, a jedna od žrtava epidemije postaje i Robert. Aleksije tada uspijeva zauzeti Drač, važnu luku i prvu crtu obrane protiv zapadnih invazija preko mora, a normansko osvajanje uspješno odbiti i završiti rat.⁴⁷

Aleksijeva vladavina ipak nije krenula ka mirnom upravljanju Carstvom. Između 1085. i 1091. godine sjeverne granice carstva zabilježile su slične upade, u ovom slučaju od Pečenega, nomadskog naroda euroazijske stepe. U prošlim stoljećima Pečenezi su služili kao plaćenici u bizantskoj vojsci i povremeno su bili koristan štit protiv Bugara i Rusa, ali sredinom 11. stoljeća prešli su Dunav i napali bizantsku Trakiju. Ponovo su napali trakijske gradove 1087. godine, a 1090. godine opkolili su i sam Carigrad. Aleksije je tada pribjegao korištenju standardne bizantske taktike okretanja jednog naroda protiv drugog. Udruživanjem snaga s Kumanima, nomadima središnje Azije poznatima po svojim streličarskim vještinama i iznenadnim napadom na Pečenege kod Levouniona 1091. godine zadao im je težak poraz i izišao kao pobjednik iz naizgled nepobjedivih okolnosti.⁴⁸ Dio ratnika je naseljen kao vojni kolonisti u Trakiji, dok je dio priključen vojsci kao plaćenici. Upravo je nakon ove pobjede Aleksije krenuo s planiranjem ponovnog osvajanja Male Azije od Turaka. Svojim sljedećim postupcima Aleksije će započeti niz događaja koji će zauvijek promijeniti srednjovjekovni Mediteran.⁴⁹

Aleksijev poziv u pomoć vitezovima sa zapada da mu pomognu u osvajanju Male Azije kroz pisma grofu Robertu Flandrijskom i papi Urbanu II. doveo je do sabora u Clermontu 1095. godine. Aleksijev protivnik bili su Turci Seldžuci, konjanici porijeklom iz turskih nomadskih plemena, formirali su moćni sultanat koji je pokrivao velik dio Male Azije sa svojim glavnim gradom u Nikeji.⁵⁰ Događaji koji su proizašli iz sabora u Clermontu danas su poznati kao križarski ratovi. Aleksije I. i njegovi nasljednici su se susreli s nekoliko križarskih vojski s različitim uspjesima. Zajedničko je svima njima da su doveli do sve većeg nepovjerenja između Carstva i zapada i pridonijeli epitetu „bizantski način” i “bizantska diplomacija”.⁵¹ Prva skupina koja je stigla u Carigrad bila je „vojska naroda“ koju je vodio Petar Pustinjak. Pljačkajući i silujući kamo god su krenuli, Aleksije ih je što prije otpremio u Malu Aziju gdje su poraženi od seldžučke vojske. Sljedeći val križara koji će stići na istok bila je mnogo profesionalnija skupina koju su predvodili najbolji vitezovi i plemići zapadne

⁴⁷ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 25

⁴⁸ Isto, 27.

⁴⁹ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 617.

⁵⁰ Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057–1453*, str. 111.

⁵¹ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 33.

Europe, među njima sa juga Italije Aleksiju dobro poznati Normani, a njima na čelu možda i carev najveći neprijatelj, Bohemund.⁵²

U početku se činilo da bi Normani i drugi križari mogli korisno kombinirati svoje snage s bizantskim vojskama, Bohemund se čak zakleo na odanost caru zajedno s ostalim križarskim vođama. Zakletva je sličila na klasičan feudalni ugovor s kojim su zapadni vitezovi bili upoznati. Aleksije će pridružiti svoju vojsku križarima, pružiti logističku potporu, izviđače za opasan teren Male Azije, a zauzvrat sve osvojene teritorije križari će vratiti Carstvu.⁵³ Aleksije je postigao dobar vojno-logistički odnos sa križarskim vođama, usprkos silovanju i pljački koje su počinili manje pobožni pripadnici zapadnih vojski, što je izazivalo kaos dok su prelazili Europu. Kombinirano djelovanje križarsko-bizantske sile pokazalo se uspješno i uskoro je vraćen veliki dio zapadne Male Azije.

Prvi sukobi između križara i Carstva ipak su se dogodili za vrijeme opsade Antiohije u Siriji u lipnju 1098. godine. Aleksije, koji je krenuo podržati opsadu, na putu je susreo križarske dezertere koji su vjerovali da je sve izgubljeno. Oni su ga pogrešno obavijestili da su križari na rubu poraza od ogromne muslimanske vojske i tako se car vratio kući. Bohemund, koji je bio zaslužan za osvajanje grada, smatrao je da je zavjet time prekršen od strane cara i grad je zadržao za sebe.⁵⁴ Odnosi su tako nepovratno uništeni između Aleksija i Bohemunda i dovest će do još jednog rata između njih, ali i do skoro stoljetne borbe Carstva i novoosnovane kneževine Antiohije oko prevlasti nad gradom. U međuvremenu, 15. srpnja 1099. godine, križari su konačno postigli svoj cilj i Jeruzalem je zauzet, a prvi križarski rat postao je najuspješniji od mnogih koji su vođeni.

Krize između dvije polovice kršćanskog svijeta produbile su se kad je Bohemund svojim povratkom u Italiju počeo planirati ponovnu invaziju Bizantskog Carstva. Iskustva križara, kako običnih vitezova i ratnika tako i velikih plemića i vođa pohoda nisu bila obećavajuća za napredak odnosa Zapada i Bizanta. Zapadni kršćani uvijek su sa sumnjom gledali na Carstvo s obzirom na dekadenciju dvora i vjersku praksu. Stoga, godine 1107., Normani su još jednom pod vodstvom Bohemunda, opsjeli Drač. Aleksije je ovaj puta bio puno bolje pripremljen i upoznat s prijetnjom. Bohemundova vojska je poražena, a normanski vođa bio je prisiljen potpisati Devolski ugovor 1108. godine, koji je na pola stoljeća učinkovito uklonio svaku normansku prijetnju bizantskom teritoriju.⁵⁵

⁵² Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 620.

⁵³ Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057–1453*, str. 123.

⁵⁴ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 42.

⁵⁵ Isto

Devolski ugovor primjer je prikaza moći i propagande što ju uvodi Aleksije u svoju vladavinu. Ugovor je klasična feudalna zakletva vjernosti gdje Bohemund obećaje biti dobar i poslušan vazal Aleksiju, vratiti Antiohiju i obavezati se da više neće napadati Carstvo.⁵⁶ Ova pobjeda napokon je osigurala mir europskom dijelu Carstva, doprinijela Aleksijevom ugledu i dokazala da je bizantska vojska na dobrom putu prema oporavku. Tu putanju oporavka iskoristit će Aleksijev sin i nasljednik Ivan.

Odmaknemo li se od vojnih kampanja, Aleksijeva trgovinska politika prema Veneciji imala je također značajne posljedice. Želimo li ju objasniti ipak moramo imati na umu da su normanska invazija i nedostatak brodova u carskoj floti da spriječi istu, bili glavni razlozi što su 1082. godine, Mlečani dobili neograničenu slobodu trgovine po Bizanskom Carstvu, oslobađanje od carina pa čak i skladište i pristanište u Carigradu.⁵⁷ Zauzvrat su bili obavezani pomoći Carstvu mornaricom, a njihova ključna pomorska pomoć u borbi protiv Normana pokazala se bitnom. Pokazalo se i da su trgovinski ustupci pretjerano velikodušan čin koji je naškodio dugoročno bizantskoj trgovini i omogućio Veneciji da se razvije na štetu bizantskih trgovaca na Istoku i da se tako uspostavi kao jedna od velikih pomorskih sila Sredozemlja. Slične koncesije, iako manje, kasnije su odobrene Genovi i Pisi. Sve te koncesije dovest će do nepovjerenja stanovnika Carstva prema zapadnjacima i zajedno s križarima koji su pljačkom i silovanjem izazivali još veći bijes, kulminirat će u otvorenu mržnju i krvave pogrome protiv zapadnih Europljana koji žive u Carstvu.⁵⁸

2.1.1. Upravljanje Carstvom i unutarnja politika Aleksija I.

Završit ću poglavlje o Aleksiju njegovom vladavinom i unutarnjom problematikom. Aleksije je, razumljivo, reorganizirao bizantske dvorske naslove kao dio svog restrukturiranja državne birokracije, gdje je uglavnom postavljao ljude s obiteljskim vezama kojima je vjerovao. Oni aristokrati odani caru dobili su zemljišna prava i prava naplate poreza u provincijama.⁵⁹ Zemlja nije predana u vlasništvo pojednaka i nije bila nasljedna kao što je slučaj na zapadu već je predana na upravljanje. Ipak, slabljenje carske moći dovest će do situacije koja je nalikovala feudalnom procesu na zapadu. Aleksije je također koristio politiku

⁵⁶ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 626.

⁵⁷ Isto, str. 615.

⁵⁸ Magdalino, „The Byzantine Empire 1118-1204“, str. 630.

⁵⁹ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 160-161.

sklapanja bračnih saveza s unutar i van granica Carstva, spajajući suparničke obitelji i osiguravajući povoljne saveze sa drugim državama.⁶⁰

U jeku stalne ratne opasnosti, Aleksije se borio da stekne potrebnu gotovinu za plaćanje plaćenika koje je zapošljavao u svojoj vojsci. Zbog toga je otopio mnoge crkvene dragocjenosti i drastično podigao poreze. Ti porezi bili su plativi u gotovini ili radu, što je još jedna od teza u prilog feudalizacija carstva pod Komnenima. Obvezna vojna služba bila je još jedna od nepopularnih mjera koju je uveo Aleksije I. Kao dio njegovih monetarnih reformi, 1092. godine nove ere uveden je novi novac, hiperpiron, što doslovno znači „visoko pročišćen”.⁶¹ Napravljen od legure zlata i srebra vrijedio je jednu trećinu starog standardnog zlatnog nomisma, koji je pretrpio udarac u skladu s fiskalnom politikom Aleksijeva prethodnika.⁶² Hiperpiron je postao nova standardna bizantska kovanica prema kojem su se mjerile i vrednovala sve ostale do 14. stoljeća.⁶³

Aleksije se također nije dvoumio upuštati u vjerske poslove. Ponovno je uspostavio carsku kontrolu nad Crkvom, smanjujući snagu crkvenih vlasti, i snažno je podržavao pravoslavlje, uništavajući sve protivnike Crkve u Carstvu. Jedna zapažena skupina koja se trebala progoniti bili su bogumili, koji su nastali kao pokret u Bugarskoj, odričući se svih ovozemaljskih vlasništva i predlažući vrstu građanskog neposluha svojim sljedbenicima.⁶⁴ U početku pokret usmjeren protiv bizantskog kulturnog imperijalizma, proširio se i na zapadnu Europu, pa čak i u srce Bizantskog Carstva. Aleksije je zarobio vođu bogumilskog pokreta Bazilija i osudio ga na spaljivanje u Carigradskom hipodromu. Druga meta Aleksijeve pravoslavne revnosti bio je Ivan Ital, šef filozofske škole u Carigradu. Smatran heretikom zbog svog neoplatonizma, prognan je iz javnoga života kao upozorenje za one koji su inzistirali na miješanju filozofije i teologije. Pozitivnije strane Aleksijevoga miješanja u politiku bile su podržavanja i darivanja samostana u sjevernoj Grčkoj i na otocima u Egejskom moru.⁶⁵

Nakon Devolskog ugovora Aleksije ostatak vladavine provodi u osnaživanju Carstva i upravljanju kompliciranom birokratskom mašinom. Nakon vojne kampanje protiv Turaka, Aleksijevo stanje se naglo pogoršalo i prikovalo ga za krevet do kraja vladavine. Prvi car dinastije Komnen umro je 15. kolovoza 1118. godine. Njegov najstariji sin Ivan postao je car kao Ivan II. Komnen. Jedna od njegovih prvih odluka bilo je protjerivanje starije sestre Ane u

⁶⁰ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 180.

⁶¹ Grierson, *Byzantine Coinage*, str. 11.

⁶² Isto

⁶³ Isto, str. 11-12.

⁶⁴ Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057-1453*, str. 81.

⁶⁵ Armstrong, Pamela, „Alexios I. Komnenos holy men and monasteries“, str. 219-221.

samostan, zbog njenog pokušaja uzurpiranja vlasti, čime joj je omogućio da napiše svoju povijest, znamenitu Aleksijadu. Vladavinu Ivana II. predstaviti ću u sljedećem poglavlju, a poglavlje o Aleksiju želim završiti citatom koji je napisao povjesničar T. E. Gregory:

„Spasio je bizantsku državu od prijetnje skorog raspada. Suočio se s nizom ozbiljnih vojnih prijetnji i kombinacijom diplomacije, osobne lukavosti i vlastitih vojnih sposobnosti, općenito je izašao kao pobjednik. Do njegove smrti Bizant je ponovno bio najmoćnija država istočnog Sredozemlja.“⁶⁶

1. Aleksije I. Komnen

⁶⁶ Gregory, *A History of Byzantium*, str. 298.

2.2 Ivan II. Komnen

Ivan II. Komnen bio je bizantski car od 1118. do 1143. godine. Najstariji sin cara Aleksija I. Komnena i Irene Duke bio je drugi car koji je vladao tijekom komnenske obnove Bizantskog carstva. Ivan je bio pobožan i predan monarh koji je bio odlučan u nastojanju da umanjí štetu koju je njegovo Carstvo pretrpjelo nakon bitke kod Manzikerta, pola stoljeća ranije.

Ivan je prozvan najvećim među komnenskim carevima.⁶⁷ Vladavina mu je trajala četvrt stoljeća, a tijekom nje Ivan je sklopio saveze sa Svetim Rimskim Carstvom na zapadu, odlučno pobijedio Pečenege, Ugre i Srbe na Balkanu i osobno vodio brojne kampanje protiv Turaka u Maloj Aziji. Ivanove kampanje iz temelja su promijenile odnos snaga na istoku, prisilivši Turke na obrambeni položaj i pritom obnavljajući mnoga bizantska mjesta, tvrđave i gradove diljem Male Azije. Na jugoistoku Anatolije Ivan je proširio bizantsku kontrolu od doline rijeke Meander na zapadu pa sve do Kilikije na istoku. U nastojanju da pokaže bizantski ideal careve uloge kao vođe kršćanskog svijeta, Ivan je krenuo u muslimansku Siriju kao vođa kombiniranih snaga Bizanta i križarskih država. Unatoč velikoj snazi kojom je vršio kampanju, Ivanove nade su potonule vidjevši izbjegavanje obaveza njegovih križarskih saveznika i njihovom nevoljkošću da se bore zajedno s njegovim snagama. Pod Ivanom, stanovništvo carstva oporavilo se na oko 10 milijuna ljudi.⁶⁸ Za vladavinu Ivana II. imamo puno manje izvora nego li za vladavinu njegova oca Aleksija I. ili njegova sina Manuela I. Posebno se malo zna o povijesti Ivanove domaće vladavine ili politike. S malim brojem izvora, moramo se oslanjati na djela koja se ne dotiču Ivana direktno i stoga je potrebno osloniti na sekundarnu literaturu u pokušaju analize njegove vladavine.

Ivan je opisan kao nizak i neobično ružan, s očima, kosom i tenom tako tamnim da je bio poznat kao „Maur“.⁶⁹ Ipak, unatoč fizičkom izgledu, Ivan je bio poznat kao "Ivan Dobri" ili "Ivan Lijepi"; epitet koji se odnosio na njegov karakter. Oba njegova roditelja bila su neobično pobožna, a Ivan ih je nadmašio. Od članova njegova dvora očekivalo se da svoj razgovor ograniče samo na ozbiljne teme. Hrana poslužena za carevim stolom bila je vrlo štedljiva, a Ivan je držao predavanja dvorjanima koji su živjeli u pretjeranom luksuzu. Njegov govor bio je uzvišen i dostojanstven. Svi zapisi se slažu da je bio vjeran muž svojoj ženi, što je neobična osobina srednjovjekovnog vladara. Unatoč osobnoj štednji, Ivan je ozbiljno

⁶⁷ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army*, 1081–1180, str. 85.

⁶⁸ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 700.

⁶⁹ Runciman, *A History of the Crusades, Vol. II: The Kingdom of Jerusalem*, str. 209.

shvaćao svoju carsku ulogu i pojavio bi se u punom carskom sjaju kada bi to bilo od koristi.⁷⁰ Ivan je bio poznat po svojoj pobožnosti i izuzetno blagoj i pravednoj vladavini. Smatra se iznimnim primjerom moralnog vladara jer, u vrijeme kada je okrutnost bila norma, nikada nikoga nije osudio na smrt ili sakaćenje. Opisi njega i njegovih postupaka ukazuju na to da je bio izrazito cijenjen.⁷¹

Ivan II. naslijedio je oca kao car 1118. godine, ali ga je Aleksije već okrunio za suvladara 1092. godine.⁷² Unatoč toj krunidbi, Ivanovo pravo na krunu bilo je osporeno od strane njegove majke i starije sestre Ane. Da je sam Aleksije favorizirao Ivana da ga naslijedi vidi se uzdizanjem sina na položaj suvladara. Međutim, Aleksijeva utjecajna supruga Irena favorizirala je svoga zeta, Nikefora Brijenija, supruga Ane Komnene.⁷³ Ana, koja je u djetinjstvu bila zaručena za prvog očevog suvladara Konstantina Duku i sama je gajila očite težnje za moći i prijestoljem. Tijekom Aleksijevih posljednjih dana i supruga i kći iskoristile su njegovu fizičku slabost kako bi izvršile pritisak na njega da podrži njihov plan nasljeđivanja. Aleksije je izdržao te stalne zahtjeve bez formalne promjene nasljednika. Dok je Aleksije umirao u samostanu Mangana 15. kolovoza 1118., Ivan je, oslanjajući se na pouzdane rođake, osobito na svog brata Izaka, ušao u samostan i od oca dobio carski prsten. Zatim je okupio svoje naoružane sljedbenike i odjahao do Velike palače, skupljajući podršku građanstva putem. Čuvar palače isprva je odbio primiti Ivana bez jasnog dokaza o očevim željama, međutim, rulja koja je okružila novog cara jednostavno je prisilila njegov ulazak. U palači je Ivan bio priznat carem. Irena, iznenađena, nije uspjela uvjeriti sina da odstupi ili potaknuti Nikefora da se bori za prijestolje.⁷⁴

Aleksije je umro noć nakon sinovog odlučnog poteza da preuzme vlast. Ivan je odbio prisustvovati očevom sprovodu, unatoč molbama svoje majke, jer se bojavao protuudara. Međutim, u roku od nekoliko dana, njegov položaj se činio sigurnim. U roku od godinu dana od njegova zasjedanja na prijestolje, Ivan II. otkrio je zavjeru za njegovo svrgavanje u koju su bile umiješane njegova majka i sestra.⁷⁵ Anin suprug Nikefor nije dijelio njezine ambicijama, a upravo je njegov nedostatak podrške uništio zavjeru. Ani je oduzeta imovina, koja je ponuđena carevom prijatelju Ivanu Aksuhu. Aksuh je mudro odbio i njegov utjecaj je osigurao da se Anina imovina na kraju vrati njoj i da se Ivan II. i njegova sestra pomire, barem u određenoj mjeri. Irena se povukla u samostan, a Ana je, čini se, praktično uklonjena

⁷⁰ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 47.

⁷¹ Isto

⁷² Stanković, Vlada, „John II Komnenos before the year 1118“, str. 16.

⁷³ Magdalino, „The Byzantine Empire 1118-1204“, str. 614.

⁷⁴ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 7.

⁷⁵ Stanković, Vlada, „John II Komnenos before the year 1118“, str. 20.

iz javnog života, zauzimajući manje aktivnu ulogu povjesničara. Razlog tome bio je navedeni pokušaj uzurpacije vlasti, ali i opasnost da Ana u carevoj odsutnosti pokuša ponovno preuzeti vlast. Međutim, Nikefor je ostao u dobrim odnosima sa svojim šogorom.⁷⁶ Kako bi zaštitio vlastitu liniju nasljeđivanja, Ivan je 1122. godine okrunio svog mladog sina Aleksija suvladarem.⁷⁷

Obiteljske intrige koje su dovele u pitanje njegov dolazak na prijestolje vjerojatno su pridonijele Ivanovom pristupu vladanju, a to je imenovanje muškaraca izvan carske obitelji na visoku dužnost. To je bio radikalni odmak od metoda njegova oca, koji je koristio carsku obitelj i njezine brojne veze kako bi popunio gotovo sva visoka administrativna i vojna mjesta.⁷⁸ Ivan Aksuh bio je najbliži savjetnik Ivana II. Aksuh je bio Turčin zarobljen kao dijete za vrijeme prvog križarskog rata, a potom je dan kao dar Ivanovom ocu. Car Aleksije ga je smatrao dobrim suputnikom za svog sina, pa je odrastao uz princa na carskom dvoru. Aksuh je odmah nakon krundibe Ivana II. imenovan kao novi *Megas Domestikos*, vrhovni zapovjednik bizantske vojske. Smatra se da Aksuhovo posjedovanje carskog pečata početkom vladavine Ivanovog nasljednika Manuela I. značilo da je on, uz svoje vojne dužnosti, bio i na vrhu civilne uprave Carstva.⁷⁹ Takvo imenovanje bilo je izvanredno i radikalno odstupanje od nepotizma koji je obilježio vladavinu Aleksija I. Carska obitelj gajila je određeni stupanj ogorčenosti ovom odlukom, što je bilo potkrijepljeno činjenicom da su bili dužni nakloniti se Ivanu Aksuhu kad god su ga susretali.⁸⁰

Ivanova nevoljkost da dopusti svojoj obitelji da utječe na njegovu vladu u bilo kojoj mjeri bila je konstantna do kraja njegove vladavine. Ivan je imenovao brojne očeve osobne dužnosnike na visoke administrativne dužnosti. To su bili ljudi koji su bili politički zasjenjeni zbog politike što ju je provodila Ivanova majka u kasnijim godinama vladavine Aleksija I.⁸¹ Brojne „nove ljude“ uzdignuo je sam Ivan II., među njima su bili Grgur Taroniti koji je postao visoki financijski dužnosnik, Manuel Anemas i Teodor Vatatzes koji su također postali njegovi zetovi. Ivanova bračna politika, dovođenja novih obitelji u carsku orbitu, možda je bila usmjerena prema smanjenju utjecaja određenih istaknutih aristokratskih klanova, kao što su obitelji Duka, Diogen i Melisen, od kojih su neke u prošlosti i same davale careve.⁸²

⁷⁶ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 11.

⁷⁷ Isto, 1.17.

⁷⁸ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str. 152.

⁷⁹ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143–1180*, str. 254.

⁸⁰ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 10.

⁸¹ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str. 152.

⁸² Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143–1180*, str. 207–208.

Unatoč njegovom odmaku od bliskog oslanjanja na carsku obitelj i njezine veze, Ivanov dvor i vlada imali su mnogo sličnosti s onima njegova oca, ne samo u ozbiljnom tonu i pobožnosti. Doista, postojeća zbirka političkih savjeta u pjesničkom obliku, nazvana *Mousai*, pripisuje se Aleksiju I. *Mousai* su upućeni izravno Ivanu II. i pozivaju ga, između ostalog, da održi pravdu tijekom svoje vladavine i pune riznice. Aleksijevi savjeti o vladanju stoga su i dalje bili dostupni njegovom sinu, čak i nakon smrti starog cara.⁸³

Povećanje vojne sigurnosti i ekonomske stabilnosti unutar bizantske zapadne Anatolije, stvorene kampanjama Ivana II., omogućile su mu da započne uspostavu formalnog pokrajinskog sustava u tim regijama. Ponovno je uspostavljena tema Trakezija, sa svojim administrativnim središtem u Filadelfiji, a stvorene su i nove teme, kao simbol obnovljene moći Carstva.⁸⁴

Najveća kriza koju je Ivan II. pretrpio bila je ona vezana uz njegova mlađeg brata Izaka. Izak je u sukobu svoga brata Ivana i njihove sestre, Ane Komnene, za carsko prijestolje odabrao bratovu stranu, pa je očekivao i velike počasti i dužnosti. Izak nije bio zadovoljan položajem, unatoč tome što je dobio najvišu dvorsku titulu, onu sebastokratora. Kasnije se udaljio od brata i postao urotnik. Uz pouzdane savjetnike po vlastitom izboru, poput Ivana Aksuha, a kasnije i podršku svog sina i suvladara, Aleksija, Ivan II. nije ponudio značajnu ulogu Izaku u upravljanju Carstvom. Za vrijeme vladavine Aleksija I. sebastokrator je imao značajnu moć i Izak je očekivao da će slična razina autoriteta biti prenesena na njega. Ova osujećena ambicija je vjerojatno razočarala Izaka u brata i njegovu vladavinu. Izak je imao za cilj zamijeniti brata na mjestu cara. Godine 1130. Ivan je postao svjestan zavjere koja je uključivala Izaka i druge magnate dok je odlazio u kampanju protiv Turaka. Kada je Ivan pokušao zarobiti brata, on je pobjegao turkmenskom emiru Danišmend Gaziju koji ga je primio. Izak je zatim postao gost Masuda, seldžučkog sultana Ruma, a potom i Lava, kneza Kilikijske Armenije. Da je Izak tražio pomoć od ovih vladara u pokušaju da silom zauzme bizantsko prijestolje, vrlo je vjerojatno. Takva koalicija nije se ostvarila, ali čini se da je Izak zadržao snažnu potporu u Carigradu. Godine 1132. Ivan se morao vratiti iz kampanje u žurbi, kada je do njega stigla vijest da su zavjerenici u Carigradu uputili apel Izaku da postane njihov vladar. Trijumf koji je Ivan proslavio nakon zauzimanja grada Kastamonu, rodnog mjesta obitelji Komnen, 1133. godine može se smatrati javnom potvrdom Ivanova legitimiteta kao cara utjelovljenog u proslavi poraza vanjskih neprijatelja. Braća su se nakratko pomirila 1138., a Izak se vratio u Carigrad. Međutim, godinu dana kasnije Izak je ponovno prognan na

⁸³ Bernard and Demoen, *Poetry and its Contexts in Eleventh-century Byzantium*, str. 21.

⁸⁴ Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*, str. 97.

obalu Crnoga mora gdje je ostao do kraja Ivanova života. U opsežnom umjetničkom djelu koje je Izak naručio, slavio je svoj status Porfirogeneta i odnosa sa svojim carskim ocem Aleksijem I., ali je malo ili nimalo spominjao svoj odnos s bratom Ivanom, ili titulu sebastokratora koju je primio od njega.⁸⁵

Vidimo da su političke manipulacije Ivanove obitelji zadavale dovoljno glavobolja caru, ali i Ivanova sklonost uplitanju u obitelj svoje supruge, ugarske kraljevske obitelji, bila je problematična. Dobrodošlicu svrgnutim pretendentima na ugarsko prijestolje u Carigradu car je smatrao korisnom i izvorom političkog utjecaja. Međutim, Ugri su to uplitanje tretirali kao razlog za sukob. Ugarski savez sa Srbima izazvao je ozbiljne posljedice za nastavak bizantske dominacije na zapadnom Balkanu.⁸⁶ Posljedice koje će Ivan II. morati rješavati vojnom kampanjom protiv obje države.

Središnje načelo vanjske politike cara na zapadu bilo je održavanje saveza sa carevima Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda. To je bilo neophodno da bi se prijetnja Normana iz južne Italije ograničila. Ova prijetnja postala je posebno stvarna nakon što se Ruđer II. Sicilijski proglasio vladarem u južnoj Italiji i preuzeo titulu kralja. Car Lotar III. imao je bizantsku potporu, uključujući veliku novčanu pomoć, za svoju invaziju na normanski teritorij 1136. godine, koji je sezao čak do Barija. Papa Inocent II., s crkvenim posjedima u Italiji pod prijetnjom Ruđera II., koji je podržavao antipapu Anakleta II., također je bio član saveza Lotara III. i Ivana II. Međutim, ovaj se savez pokazao nesposobnim oduprijeti Ruđeru, koji je silom zadobio priznanje svoje kraljevske titule od pape 1139. godine.⁸⁷ Unatoč tome, savez cara sa njemačkim vladarima je prosperirao. Ivan II. se Lotarovom nasljedniku Konradu III. 1140. godine obratio da bi dobio kraljevsku njemačku nevjestu za svoga najmlađeg sina Manuela. Berta iz Sulzbacha, Konradova šogorica, izabrana je i poslana u Carigrad.⁸⁸

Na istoku Ivan je pokušao, kao i njegov otac, iskoristiti netrpeljivosti između sultana Ruma i Danišmendske dinastije koja kontrolira sjeveroistočnu i unutrašnje dijelove Anatolije. Godine 1134. sultan Masud iz Ruma osigurao je postrojbe za Ivanov napad na grad Kastamonu, međutim, savez se pokazao nepouzdanim jer su postrojbe turskog sultana napustile ekspediciju tijekom noći.⁸⁹

Ovakvi diplomatski, gotovo simbolični odnosi između Turaka i Carstva obilježili su razdoblje dinastije Komnen i pokazali su se kao ozbiljni simptomi promjene carske politike,

⁸⁵ Magdalino, „The triumph of 1133“, str. 63-64.

⁸⁶ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str. 153-154.

⁸⁷ John Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, str. 74-75.

⁸⁸ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str. 159.

⁸⁹ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 20.

koja je prije težila direktnoj vlasti i upravi, posebno na teritorijima koji su se smatrali ključnima za Carstvo. Simbolični, feudalni odnos komnenskih careva, koji se temeljio na vjernosti, pomoći i garancijama nestao je zajedno sa snažnom carskom figurom i pokazao se kao veliki neprijatelj po Carstvo dolaskom slabih careva na vlast.

U križarskim državama Levanta općenito je bilo priznato da su bizantska prava na Antiohiju valjana, iako se pragmatično smatralo da će tek kada bizantski car bude u mogućnosti vojno ih provoditi, vjerojatno biti priznati u praksi. Kao što sam spomenuo ranije, ovo je proizvod Devolskog ugovora iz 1108. godine. Carstvo tada nije bilo u mogućnosti provoditi aktivnu vojnu politiku ekspanzije. Vrhunac Ivanove diplomacije na Levantu bio je 1137. godine kada je izvukao formalnu zakletvu vjernosti od vladara kneževine Antiohije, grofovije Edese i grofovije Tripoli. Bizantska želja da se smatra da drži razinu suvereniteta nad svim križarskim državama shvaćena je ozbiljno, o čemu svjedoči uznemirenost kralja Jeruzalema, Fulka, kada ga je Ivan obavijestio o svom naumu za oružano hodočašće u Sveti grad 1142. godine.⁹⁰

Vladavina Ivana II. bila je obilježena gotovo stalnim ratovanjem i, za razliku od svog oca koji je bio oduševljen aktivnim sudjelovanjem u teološkim i doktrinarnim sporovima, čini se da je Ivan bio zadovoljan prepuštanjem crkvenih pitanja patrijarhu i crkvenoj hijerarhiji. Tek kada je religija izravno ometala carsku politiku, kao u odnosima s papinstvom i mogućim jedinstvom grčke i latinske crkve, Ivan je aktivno sudjelovao. Organizirao je brojna osporavanja između grčkih i latinskih teologa.⁹¹

Poznato je da je Ivan, zajedno sa svojom suprugom koja je dijelila njegova vjerska i dobrotvorna djela, u znatnoj mjeri gradio crkve, uključujući izgradnju samostana Krista Pantokratora u Carigradu. Ovaj samostan, sa svoje tri crkve, opisan je kao jedna od najvažnijih i najutjecajnijih arhitektonskih građevina Carigrada u ovom razdoblju. Uz samostan je bila bolnica, od pet odjela, otvorena za ljude svih društvenih klasa. U bolnici su bili obučeni laici, a ne redovnici. Samostan je služio i kao carski mauzolej komnenske dinastije.⁹²

Vrlo aktivan progon sljedbenika pavličana i bogomilskih hereza obilježio je posljednjih nekoliko godina vladavine Aleksija I.⁹³ Nikakvi zapisi iz Ivanove vladavine ne spominju takav progon, iako su protumjere bizantske Crkve protiv hereza ostale na snazi.

⁹⁰ Runciman, *A History of the Crusades, Vol. II: The Kingdom of Jerusalem*, str. 212-13 i 222.-224.

⁹¹ Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261.*, str. 75.

⁹² Isto, str. 310.

⁹³ Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057–1453*, str. 81.

Jedan od rijetkih članova carske obitelji kojeg je Ivan postavio na važnu poziciju bio je njegov rođak Adrian Komnen. Adrian je postao redovnik, preuzevši monaško ime Ivan, i pratio je cara u njegovim kampanjama 1138. godine. Ubrzo nakon toga, Adrian je imenovan bugarskim nadbiskupom kao Ivan IV. Ohridski. Bugarska je bila autokefalna i zahtijevala je prestižnog čovjeka za nadbiskupa.⁹⁴

2.2.1. Vojne kampanje Ivana II.

Vojne kampanje obilježile su vladavinu ovog cara-ratnika. Iako je vodio brojne zapažene bitke, vojna strategija Ivana II. oslanjala se na zauzimanje i održavanje utvrđenih naselja kako bi se izgradile obrambene granice. Ivan je osobno izveo oko dvadeset pet opsada tijekom svoje vladavine.⁹⁵

Ivan je porazio Turke Seldžuke iz rumskog sultanata 1121. godine, uspostavivši kontrolu nad jugozapadnom Anatolijom. Međutim, odmah nakon toga, 1122. godine, bio je prisiljen svoje trupe prebaciti u Europu kako bi se suprotstavio invaziji Pečenega preko dunavske granice u Trakiju. Ti su osvajači bili dobro poznati Ivanovom ocu Aleksiju, koji ih je uz velike napore uspio poraziti 1091. godine. Ivan je okružio Pečenege dok su ulazili u Trakiju, prevario ih da vjeruju da će im odobriti povoljan sporazum, a zatim pokrenuo razoran iznenadni napad na njihov utvrđeni logor. Bitka kod Beroje koja je uslijedila bila je teška, Ivan je ranjen strijelom u nogu, ali do kraja dana bizantska vojska izvojevala je tešku pobjedu. Odlučujući trenutak bitke bio je kada je Ivan predvodio Varjašku stražu da napadne obrambeni logor Pečenega. Koristeći svoje poznate sjekire kako bi rasjekli svoj put prema naprijed Varjazi su izvojevali pobjedu i još jednom dokazali svoj elitni status.⁹⁶ Bitka je učinkovito okončala Pečenege kao neovisan narod; mnogi ratnici koji su zarobljeni u sukobu naselili su se kao vojni kolonisti unutar bizantske granice, ista sudbina koju su doživjeli njihovi prethodnici trideset godina ranije.⁹⁷

Sljedeći sukob, onaj s Venecijom, bio je neizbježan za cara poput Ivana, koji je htio uspostaviti snagu Carstva. Nakon krunidbe, Ivan II. odbio je potvrditi očev ugovor iz 1082. g. s Venecijom, koji je Mletačkoj republici dao jedinstvena i velikodušna trgovinska prava unutar Bizantskog carstva. Međutim, promjena politike nije bila motivirana financijskim

⁹⁴ Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni*, 1081–1261., str. 173-174.

⁹⁵ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army*, 1081–1180, str. 86-87.

⁹⁶ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 15. , Ivan Kinam, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, 1.3.

⁹⁷ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str. 153.

problemima. Incident koji je uključivao zlostavljanje člana carske obitelji od strane Mlečana doveo je do opasnog sukoba, pogotovo zato što je Bizant ovisio o Veneciji za svoje pomorske snage. Nakon bizantskog osvetničkog napada na Korkiru, Ivan je protjerao mletačke trgovce iz Carigrada. Ali to je proizvelo daljnju odmazdu Mlečana, a mletačka flota od 72 broda opljačkala je otoke Rod, Hij, Sam, Lezb, Andro i zauzela Kefaloniju u Jonskom moru.⁹⁸ Na kraju je Ivan bio prisiljen sklopiti novi sporazum; rat ga je koštao više nego što je vrijedio, a on nije bio spreman prenijeti sredstva carskih kopnenih snaga na mornaricu za izgradnju novih brodova. Ivan je ponovno potvrdio ugovor iz 1082., u kolovozu 1126.⁹⁹

Ivanov brak s ugarskom princezom Piroškom uključivao ga je u dinastijske borbe Kraljevine Ugarske. Dajući azil Almošu, oslijepljenom pretendentu na ugarsko prijestolje, Ivan je pobudio sumnju Ugra. Ugri, predvođeni Stjepanom II, napali su bizantske balkanske pokrajine 1127., a neprijateljstva su trajala do 1129 godine. Ova kronologija događaja nije sigurna, posebno jer su glavni izvori za ovo razdoblje, Niketa Honijat i Ivan Kinam napisali jako malo, a zapisani podaci bitno se razlikuju. Znamo da je Ivan pokrenuo kazneni napad na Srbe, koji su se opasno pridružili Ugarskoj, i mnogi su zarobljeni i prevezeni u Nikomediju u Maloj Aziji kako bi služili kao vojni kolonisti. To je djelomično učinjeno kako bi se Srbi pokorili, pošto je Srbija barem nominalno bila bizantski protektorat, a dijelom kako bi se bizantska granica na istoku ojačala od Turaka. Srbi su bili prisiljeni još jednom priznati bizantski suverenitet.¹⁰⁰ Ugri su napali Beograd, Niš i Sofiju; Ivan, koji je bio u blizini Filipopolisa u Trakiji, uzvratio je protunapadom, uz potporu pomorske flotile koja je djelovala na Dunavu.¹⁰¹ Nakon izazovne kampanje, čiji su detalji nejasni, car je uspio pobijediti Ugre i njihove srpske saveznike kod tvrđave Haram, moderna Nova Palanka. Mnogi Ugri poginuli su kada se srušio most koji su prelazili dok su bježali od bizantskog napada.¹⁰² Nakon toga Ugri su obnovili sukobe napadom na Braničevo, koji je Ivan odmah obnovio. Daljnji bizantski vojni uspjesi, od kojih Honijat spominje nekoliko, rezultirali su obnovom mira.¹⁰³ Bizantinci su potvrdili kontrolu Braničeva, Beograda i Zemuna, a zauzeli su i Srijem. Ugarski pretendent Almoš umro je 1129. godine, pa je s njime nestao i glavni uzrok rata.

Ratovi protiv anatolijskih Turaka zauzeli su najveći dio vremena i energije cara Ivana II. Već spomenuti sukob počeo je odmah početkom Ivanove vladavine kada Turci napreduju protiv Bizanta na granici u zapadnoj Maloj Aziji. Godine 1119., Turci su presjekli kopneni

⁹⁸ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 70.

⁹⁹ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str. 154-155.

¹⁰⁰ Isto, 153.

¹⁰¹ Niketa Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 17.

¹⁰² Ivan Kinam, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, 1.4.

¹⁰³ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 17.

put do grada Ataleje na južnoj obali Anatolije. Ivan II. i Ivan Aksuh kao vrhovni zapovjednik poslije cara opsjedali su i ponovno zauzeli Laodiceju 1119. godine, a zatim su brzo zauzeli Sozopol 1120. godine, ponovno otvarajući kopnenu komunikaciju s Atalejom. Ta je ruta bila posebno važna jer je vodila do Kilikije i križarskih država Sirije.¹⁰⁴

Nakon završetka neprijateljstava s Ugarskom, Ivan se uspio usredotočiti na Malu Aziju tijekom većine preostalih godina vladavine. Vodio je godišnje kampanje protiv Danešmenidskog emirata u Meliteni na gornjem Eufratu od 1130. do 1135. godine. Zahvaljujući energičnoj kampanji, turski pokušaji širenja u Maloj Aziji su zaustavljeni, a Ivan se pripremio za prijelaz iz defenzive u ofenzivu. Kako bi vratio područja pod bizantsku kontrolu, vodio je niz dobro isplaniranih i izvršenih kampanja protiv Turaka, od kojih je jedna rezultirala, kako je spomenuto u tekstu, ponovnim osvajanjem grada Kastamonu, doma predaka Komnena, takozvana *Kastra Komnenon*.

Ivan je brzo stekao strašnu reputaciju razbijača zidova, zauzimajući od svojih neprijatelja jedno uporište za drugim. Regije koje su izgubljene po Carstvo od bitke kod Manzikerta su osvojene i u njima su ostavljeni vojni garnizoni. Ipak, otpor, osobito Danešmenida, bio je snažan, a teškoće da se zadrže osvojena područja najbolje prikazuje činjenica da su Kastamonu Turci ponovno zauzeli još dok je Ivan u Carigradu slavio povratak mjesta bizantskoj vlasti. Ivan je, međutim, ustrajao, a Kastamonu je ubrzo još jednom vraćen Carstvu.¹⁰⁵

U proljeće 1139. car je uspješno vodio vojnu kampanju protiv Turaka, vjerojatno nomadskih Turkomana, koji su pljačkali područje uz današnju rijeku Sakarya, udarajući na njihova stada i tako uspješno ih prisilivši na povlačenje.¹⁰⁶ Potom je posljednji put marširao protiv Danešmenida, postigavši neke uspjehe da bi potom njegova vojska krenula južnom obalom Crnog mora kroz Bitiniju i Paflagoniju protiv odcijepljenog bizantskog režima Konstantina Gabrasa u Trebizнду. Njegova autonomija je okončana, a područje vraćeno pod izravnu carsku kontrolu. Ivan je tada opsjedao, ali nije uspio zauzeti grad Neocezareju, 1140. godine. Bizantska vojska poražena je od strane vremenskih uvjeta, a ne Turaka. Vrijeme je bilo vrlo loše, veliki broj konja je uginuo, a hrana je postala oskudna.¹⁰⁷

Na Levantu, car je nastojao ojačati bizantske tvrđnje o suverenitetu nad križarskim državama i ostvariti svoja prava nad Antiohijom. Godine 1137. osvojio je Tarz i Adanu u

¹⁰⁴ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str. 153.

¹⁰⁵ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 20. , Ivan Kinam, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, 1.5.

¹⁰⁶ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 33.

¹⁰⁷ Isto, 34.

armenskoj Kilikiji, a 1138. armenski vladar Leo I. i većina njegove obitelji dovedeni su kao zarobljenici u Carigrad.¹⁰⁸ To je otvorilo put do kneževine Antiohije, gdje su se Rajmund od Poitiersa, knez Antiohije i Joscelin II., grof od Edese, podložili kao vazali cara 1137. godine. Čak je i Rajmund II., grof od Tripolija, požurio prema sjeveru kako bi odao počast Ivanu, ponavljajući počast koju je njegov prethodnik dao Ivanovom ocu 1109. godine.¹⁰⁹ Zatim je uslijedila zajednička kampanja, a Ivan je vodio vojske Bizanta, Antiohije i Edese protiv muslimanske Sirije. Alepo se pokazao prejakim za napad, ali tvrđave Balat, Biza'a, Athareb, Maarat al-Numan i Kafartab su zauzete napadom.¹¹⁰

Iako se Ivan žestoko borio za kršćanski cilj u Siriji, njegovi saveznici, knez Rajmund od Antiohije i grof Joscelin II. od Edese ostali su u svom kampu igrajući kockice i gostujući se, umjesto da pomognu pritisnuti opsadu grada Shaizara. Križarski vladari bili su sumnjičavi jedni prema drugima i prema Ivanu, a niti jedan nije želio da drugi nešto dobije sudjelovanjem u kampanji. Rajmond je također želio zadržati Antiohiju, koju je pristao predati Ivanu ako kampanja bude uspješna u zauzimanju Alepa, Shaizara, Homsa i Hame. Grad je zauzet, ali tvrđava je prkosila napadu. Emir Shaizara ponudio je platiti veliku odštetu, postati Ivanov vazal i odati godišnju počast. Ivan je izgubio povjerenje u svoje saveznike, a muslimanska vojska pod snažnim atabegom Mosula, Zengijem približavala se kako bi pokušala osloboditi grad, stoga je car nevoljko prihvatio ponudu.¹¹¹ Cara je omeo i turski napad na Kilikiju i razvoj događaja na zapadu, gdje je pokušavao ostvariti savez s njemačkim carem usmjeren protiv prijetnje koju predstavljaju Normani. Joscelin i Rajmond urotili su se kako bi odgodili obećanu predaju antiohijske tvrđave caru, izazivajući nemire u gradu usmjerene protiv Ivana. Ivan nije imao izbora nego napustiti Siriju. Bio je odlučan u planiranju nove vojne kampanje i zauzimanju grada, ali se kraj njegove vladavine ubrzano približavao.¹¹²

Početakom 1142. godine Ivan je vodio kampanju protiv Seldžuka Rumskog sultanata u Anatoliji kako bi osigurao svoje komunikacijske linije kroz Malu Aziju. Tijekom ove kampanje njegov najstariji sin i suvladar Aleksije umro je od groznice. Prateći tijelo svoga brata bolest je snašla i drugog sina Andronika.¹¹³ Bio je to veliki udarac za cara nad kojim je sada bila dvojba koga od dvojice preostalih sinova izabrati za nasljednika- Izaka, koji je otpratio tijelo svoje braće u Carigrad, ili najmlađeg Manuela, koji je ostao s ocem. Potresen smrću sinova i nakon što je osigurao linije opskrbe i komunikacije kroz Malu Aziju, Ivan je

¹⁰⁸ John Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, str. 21-22.

¹⁰⁹ Runciman, *A History of the Crusades, Vol. II: The Kingdom of Jerusalem*, str. 309.

¹¹⁰ Isto, str. 215.

¹¹¹ Isto, str. 215-217.

¹¹² Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str.156.

¹¹³ Niketas H Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 38.

krenuo na novu ekspediciju u Siriju odlučan, staviti Antiohiju pod direktnu carsku vladavinu.¹¹⁴

Ova ekspedicija uključivala je planirano hodočašće u Jeruzalem na koje je namjeravao povesti svoju vojsku. Jeruzalemski kralj Fulk, bojeći se da će ga dolazak cara i njegove vojske prisiliti na priznavanje bizantskog suvereniteta nad njegovim kraljevstvom, molio je cara da dovede samo skromnu pratnju. Fulk je navodio mnogobrojne razloge i izlike ne bi li spriječio carev dolazak.¹¹⁵ Kraljeve izlike i nevoljkost za suradnjom, rezultirale su odlukom Ivana II. da odgodi svoje hodočašće. Ivan se brzo spustio na sjever Sirije, prisiljavajući Joscelina II. iz Edese da preda taoce, uključujući njegovu kćer. Zatim je napredovao prema Antiohiji zahtijevajući da mu se grad i njegova tvrđava predaju. Rajmond iz Poitiersa pokušao je na sve načine odgoditi predaju grada, stavljajući prijedlog na glasovanje antiohijske opće skupštine. Kako se približavala zima, Ivan je odlučio odvesti svoju vojsku u zimske odaje u Kilikiji, predlažući obnovu napada na Antiohiju sljedeće godine i definitivno pripajanje grada i okolice Carstvu.¹¹⁶

Nakon što je pripremio svoju vojsku za obnovljeni napad na Antiohiju, Ivan se zabavljao lovom na divlje svinje u Taurskom gorju, gdje se 1. travnja 1143. slučajno porezao po ruci otrovnom strelicom.¹¹⁷ Ivan je u početku ignorirao ranu pa je ona uskoro postala inficirana. Preminuo je nekoliko dana nakon nesreće, 8. travnja.

Poneki izvori sugeriraju da je Ivana podlegao zavjeri unutar jedinica njegove vojske latinskog podrijetla koji su bili nezadovoljni borbom protiv svojih sunarodnjaka iz Antiohije i koji su željeli postaviti njegova najmlađeg i prozapadnog sina Manuela na prijestolje.¹¹⁸ Ivanov posljednji čin bio je odabir Manuela, mlađeg od njegovih preživjelih sinova, za svog nasljednika. Ivan je zabilježen kako navodi dva glavna razloga za odabir Manuela umjesto starijeg brata Izaka: Izakovu iracionalnost i hrabrost koju je Manuel pokazao u vojnim kampanjama.¹¹⁹ Druga teorija tvrdi da je razlog za taj izbor bilo proročanstvo "AIMA", koje je proreklo da Ivanov nasljednik treba biti onaj čije je ime započelo s "M".¹²⁰ Magdalino navodi da je Ivanov bliski prijatelj i vrhovni zapovjednik Ivan Aksuh, trudio se uvjeriti cara da je Manuelov stariji brat, Izak, bolji odabir za prijestolje, ali u tome nije bio uspješan.¹²¹

¹¹⁴ Niketas H Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 38.

¹¹⁵ Runciman, *A History of the Crusades, Vol. II: The Kingdom of Jerusalem*, str. 212-123., 222-224.

¹¹⁶ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str.157.

¹¹⁷ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 40.

¹¹⁸ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 41.

¹¹⁹ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 45.

¹²⁰ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 200.

¹²¹ Isto, str. 195.

S odabirom najmlađeg sina za nasljednika i garancijom prijatelja i vrhovnog zapovjednika da će se njegova odluka provesti car Ivan II. prepušta mjesto u povijesti Manuelu I. i otvara novo poglavlje u povijesti Bizantskoga carstva. Poglavlje koje je obilježila Manuelova duga vladavina i njegovi pokušaji da osigura staru slavu i snagu Rimskog imperija iz antike i svoju dinastiju i direktnu mušku lozu Komnena da zadrži na prijestolju.

2. Ivan II. i njegova žena Irena, rođena kao ugarska princeza Piroška, stoje uz Bogorodicu koja drži u rukama Isusa Krista. Djevica Marija bila je glavni propagandni i religijski motiv Ivanove vladavine, a njena slika nošena je ispred vojske u svakom pohodu.

2.3 Manuel I. Komnen

Manuel I. Komnen bio je bizantski car 12. stoljeća koji je vladao tijekom ključne prekretnice u povijesti Bizanta i Mediterana. Njegova vladavina doživjela je posljednji procvat takozvane komnenske obnove, tijekom koje je Bizantsko Carstvo doživjelo ponovno oživljavanje svoje vojne i gospodarske moći i uživalo u kulturnom preporodu.

U želji da vrati svoje Carstvo svojoj prošloj slavi kao supersila mediteranskog svijeta, Manuel je vodio energičnu i ambicioznu vanjsku politiku. Pritom je ostvario savez s papom Hadrijanom IV. i zapadnim državama.¹²² Napao je normansko kraljevstvo Sicilije, iako neuspješno, kao posljednji istočni rimski car koji je pokušao ponovno osvajanje u zapadnom Sredozemlju.¹²³ Prolaz potencijalno opasnog Drugog križarskog rata kroz njegovo Carstvo bio je vješto odrađen pod njegovim vodstvom. Manuel je uspostavio bizantski protektorat nad križarskim državama na Levantu, nastavljajući politiku svoga djeda i oca. Suočavajući se s muslimanskim napredovanjem u Svetoj zemlji, pronašao je zajednički cilj s Kraljevinom Jeruzalemom i sudjelovao u kombiniranoj invaziji na fatimidski Egipat. Manuel je preoblikovao političke karte Balkana i istočnog Mediterana, stavljajući kraljevstva Ugarske i križarskih država pod bizantsku hegemoniju i agresivno vodeći vojne kampanje protiv svojih susjeda i na zapadu i na istoku.¹²⁴

Međutim, pred kraj njegove vladavine Manuelovi uspjesi na istoku kompromitirani su ozbiljnim porazom kod Miriokefala, koji je velikim dijelom rezultat njegove arogancije u napadu na dobro branjene seldžučke položaje. Iako su se Bizantinci oporavili i Manuel je zaključio posve poželjan mir sa sultanom Kilij Arslanom II., Miriokefal se pokazao kao posljednji, neuspješni napor carstva da definitivno osvoji unutrašnjost Anatolije od Turaka.¹²⁵

Nazvan *ho Megas* ili "Veliki", Manuel je poznat po tome što je nadahnuo intenzivnu odanost u onima koji su mu služili. Također se pojavljuje kao junak povijesti koju je napisao njegov tajnik Ivan Kinam, u kojoj mu se pripisuje svaka vrlina. Manuel, koji je bio nadahnut kontaktom sa zapadnim križarima, uživao je ugled "najsvetijeg cara Carigrada" i u dijelovima latinskog svijeta.¹²⁶ Međutim, moderni povjesničari manje su oduševljeni njime. Neki od njih tvrde da velika moć koju je imao nije bilo njegovo osobno postignuće, već ono dinastije koju

¹²² Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 59-64.

¹²³ Isto, str. 52-54.

¹²⁴ Isto, str. 55-56.

¹²⁵ Isto, str. 98.

¹²⁶ Isto, str. 3.

je predstavljao; oni također tvrde da, budući da je bizantska carska moć katastrofalno pala nakon Manuelove smrti, prirodno je tražiti uzroke tog pada u njegovoj vladavini.¹²⁷

Rođen 28. studenoga 1118., Manuel Komnen bio je četvrti sin Ivana II. Komnena i Irene Piroške, pa se činilo vrlo malo vjerojatnim da će naslijediti oca. Manuel je impresionirao oca svojom hrabrošću i odlučnošću tijekom neuspješne opsade Neocezareje 1140. godine. Kao što sam naveo prethodno u tekstu, godine 1143. Ivan II. ležao je umirući od posljedica inficirane rane; na smrtnoj postelji izabrao je Manuela za svog nasljednika, umjesto starijeg preživjelog brata Izaka. Nakon što je Ivan umro 8. travnja 1143., njegov sin Manuel bio je priznat kao car od strane vojske.¹²⁸ Ipak, njegovo stupanje na prijestolje nije bilo osigurano. S očevom vojskom u divljini Kilikije daleko od Carigrada i centra moći, prepoznao je da je od vitalnog značaja da se što prije vrati u glavni grad. Ipak se morao pobrinuti za očev sprovod, a tradicija je zahtijevala da organizira osnivanje samostana na mjestu gdje mu je umro otac. Brzo je poslao vrhovnog zapovjednika Ivana Aksuha ispred sebe, s naredbom da uhititi najopasnijeg potencijalnog suparnika, svog brata Izaka, koji se nalazio u Carigradu s trenutnim pristupom carskom blagu i regalijama. Aksuh je stigao u glavni grad čak i prije nego što je stigla vijest o carevoj smrti. Brzo je osigurao odanost grada, a kada je Manuel ušao u glavni grad u kolovozu 1143., okrunio ga je novi patrijarh Mihael II. Nekoliko dana kasnije, bez razloga za strah jer je njegov položaj cara bio osiguran, Manuel je naredio oslobađanje Izaka.¹²⁹ Zatim je naredio da dva zlatnika daju svakom domaćinstvu u Carigradu, a 200 kilograma zlata, uključujući 200 srebrnjaka godišnje Carigradskoj patrijaršiji.¹³⁰

Carstvo koje je Manuel naslijedio od oca doživjelo je velike promjene od osnutka Konstantinopola od strane Konstantina I. osam stoljeća ranije. U vrijeme Justinijana I. vraćeni su dijelovi bivšeg Zapadnog Rimskog Carstva, uključujući Italiju, Afriku i dio Španjolske. Međutim, Carstvo se uvelike smanjilo nakon toga. Najočitija promjena dogodila se u 7. stoljeću kad su vojnici islama osvojili Egipat, Palestinu i veći dio Sirije. Zatim su poharali zapad u ono što su u vrijeme Konstantina bile zapadne provincije Rimskog Carstva, u Sjevernoj Africi i Španjolskoj. U stoljećima nakon toga, carevi su vladali državom koje se uglavnom sastojalo od Male Azije na istoku i Balkana na zapadu. Krajem 11. stoljeća Bizantsko Carstvo ušlo je u razdoblje obilježeno vojnim i političkim propadanjem, koje je bilo zaustavljeno i uglavnom okrenuto od strane vodstva Manuelovog djeda i oca. Ipak,

¹²⁷ Isto, str. 3-4.

¹²⁸ Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, str. 72.

¹²⁹ Isto

¹³⁰ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 87-88.

Carstvo koje je Manuel naslijedio čekali su veliki izazovi. Sada, više nego u bilo kojem trenutku tijekom prethodnih stoljeća, zadatak s kojim se suočio car bio je doista zastrašujući.

Prvi test Manuelove vladavine došao je 1144. godine, kada je bio suočen s zahtjevom Rajmonda, kneza Antiohije za ustupanjem kilikijskih teritorija. Međutim, kasnije te godine križarska grofovija Edesa bila je zahvaćen valovima ponovno oživljenog islamskog džihada pod mosulskim atabegom Imad ad-Din Zengijem. Rajmond je shvatio da trenutna pomoć sa Zapada ne dolazi u obzir. Budući da je njegov istočni bok sada opasno izložen ovoj novoj prijetnji, bio je primoran da se pripremi za ponižavajući posjet Carigradu. Stoga je otputovao na sjever kako bi se podvrgnuo Manuelu i zatražio zaštitu. Obećana mu je podrška koju je zatražio, a njegova odanost Bizantu je osigurana.¹³¹

Manuelov sljedeći potez bio je da 1146. okupi svoju vojsku u vojnoj bazi Lopadij i krene u kaznenu ekspediciju protiv Masuda, turskog sultana, koji je više puta pljačkao zemlje uz granice Carstva u zapadnoj Anatoliji i Kilikiji.¹³² Nije bilo pokušaja sustavnog osvajanja teritorija, ali Manuelova vojska porazila je Turke, a zatim zauzela i uništila utvrđeni grad Filomelij, uklanjajući preostalo kršćansko stanovništvo.¹³³ Bizantske snage stigle su do Masudova glavnoga grada, Ikonija, i opustošile područje oko grada, ali nisu mogle napasti njegove zidove. Među Manuelovim motivima za provođenje ovog pohoda bila je želja da se prikaže zapadnim križarima kao njihov zaštitnik. Bizantski kroničar Kinam Manuelu pripisuje i želju da pokaže vojne vještine svojoj novoj ženi, njemačkoj princezi Berti od Sulzbacha.¹³⁴ Tijekom ove kampanje Manuel je primio pismo od francuskog kralja Luja VII. u kojem je objavio svoju namjeru da povede vojsku u pomoć križarskim državama.¹³⁵ Danas znamo da je riječ o početku Drugoga križarskog rata i da je on uvelike naštetio križarskom cilju na Levantu, ali za Manuela je u tom trenutku bio istinski opasan, jer je u svijesti Bizantinaca još bilo svježije pamćenje križarskih vojski koje su prije četiri desetljeća prolazile kroz Carstvo.

Manuel nije bio u mogućnosti iskoristiti svoja osvajanja u Maloj Aziji zbog događaja na Balkanu koji su hitno zahtijevali njegovu nazočnost, već spomenuti dolazak francuskih, ali i njemačkih križara. Godine 1147. odobrio je prolaz kroz svoje domene dvjema vojskama Drugog križarskog rata pod njemačkim kraljem Konradom III. i francuskim Lujem VII. Kao što sam prethodno naveo, u to vrijeme još su postojali članovi bizantskog dvora koji su se sjećali prolaska Prvog križarskog rata, odlučujućeg događaja u kolektivnom sjećanju na doba

¹³¹ John Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, str. 33-35.

¹³² Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 640.

¹³³ Isto

¹³⁴ John Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, str. 47.

¹³⁵ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 42.

koje je fasciniralo Manuelovu tetu Anu Komnenu.¹³⁶ Mnogi Bizantinci bojali su se križarskog rata, razlog tome bili su brojni čini vandalizma i krađe koje su prakticirale neposlušne vojske dok su marširale bizantskim teritorijem. Bizantske trupe slijedile su križare, pokušavajući nadzirati njihovo ponašanje, a u Carigradu su se okupile daljnje postrojbe, spremne braniti glavni grad od bilo kakvih činova agresije. Ovaj oprezan pristup bio je dobro proveden, ali ipak su se javili brojni incidenti tajnog i otvorenog neprijateljstva između križara i Bizantinaca na njihovoj liniji marša, za koje su, čini se, krive obje strane, što je dovelo do sukoba između Manuela i njegovih gostiju. Manuel je poduzeo mjere opreza – koje njegov djed nije poduzeo – popravke gradskih zidina, a dvojicu kraljeva pritisnuo je za jamstva koja se tiču sigurnosti njegovih teritorija. Konradova vojska prva je ušla na bizantsko područje u ljeto 1147. godine, a istaknutije se ističe u bizantskim izvorima, što znači da je bila problematičnija. Doista, bizantski kroničar Ivan Kinam opisuje potpuni sukob bizantskih snaga i dijela Konradove vojske, izvan zidina Carigrada. Bizantinci su porazili Nijemce i, u bizantskim očima, ovaj obrat je uzrokovao da Konrad pristane da njegova vojska brzo pređe na azijsku obalu Bospora.¹³⁷ Međutim, nakon 1147. odnosi između dvojice vladara postali su prijateljski. Do 1148. godine Manuel je pokušao osigurati savez s Konradom, čiju je šogoricu Bertu od Sulzbacha ranije oženio; on je zapravo uvjerio njemačkog kralja da obnovi svoj savez protiv Rudera II.¹³⁸ Nažalost po bizantskog cara, Konrad je umro 1152. godine, a unatoč opetovanim pokušajima, Manuel nije mogao postići dogovor sa njegovim nasljednikom Fridrikom Barbarossom.

Manuelovu pozornost ponovno je privukla Antiohija 1156. godine, kada je Raynald iz Châtillona, novi knez Antiohije, tvrdio da je bizantski car odustao od obećanja da će mu platiti svotu novca i obznanio da će napasti bizantski otok Cipar. Raynald je uhitio upravitelja otoka Ivana Komnena, koji je bio Manuelov nećak, i generala Mihaela Brana.¹³⁹ Kroničar Vilim Tirski osudio je ovaj čin rata protiv kršćana i detaljno opisao zločine koje su počinili Raynaldovi ljudi.¹⁴⁰ Nakon što je zauzela otok i opljačkala bogatstvo, Raynaldova vojska vršila je zločine i prisiljavala stanovništvo da otkupe vlastitu imovinu. Tako obogaćeni, s dovoljno plijena da Antiohija bude bogata godinama, osvajači su se ukrcali na svoje brodove i otplovili kući. Raynald je također poslao neke od unakaženih talaca u Carigrad kao živopisnu demonstraciju njegovog neposluha i prezira prema bizantskom caru.

¹³⁶ Anna Comnena, *Alexiad*, 10.10.

¹³⁷ John Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, str. 65-67.

¹³⁸ Magdalino, „The Byzantine Empire 1118-1204“, str. 621.

¹³⁹ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 110.

¹⁴⁰ William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, 18.10.

Manuel je na ovaj napad i zločin odgovorio na karakteristično energičan način. U zimi 1158. godine marširao je do Kilikije na čelu velike vojske; brzina njegovog napredovanja, Manuel je požurio ispred glavne vojske s 500 konjanika, bila je takva da je uspio iznenaditi armenskog kneza Kilikije Thora II., koji je sudjelovao u napadu na Cipar. Thor je pobjegao u planine, a Kilikija je brzo pala pred Manuelom.¹⁴¹ U međuvremenu, vijest o napredovanju bizantske vojske ubrzo je stigla do Antiohije. Raynald je znao da nema nade da će pobijediti cara, a osim toga znao je da ne može očekivati nikakvu pomoć od jeruzalemskog kralja Baldvina III. Baldwin nije odobrio Raynaldov napad na Cipar i u svakom slučaju već je postigao dogovor s Manuelom. Tako izoliran i napušten od svojih saveznika, Raynald se odlučio tražiti oprost. Pred Manuela je došao bez odjeće, odjeven u vreću, s užetom vezanim oko vrata i molio za oprost. Manuel je isprva ignorirao Raynalda, razgovarajući sa svojim dvorjanima; Vilim Tirski komentirao je da se ova sramotna scena nastavila toliko dugo da su svi prisutni bili "zgroženi" njome.¹⁴² Na kraju je Manuel oprostio Raynaldu pod uvjetom da postane vazal Carstva, praktično predajući neovisnost Antiohije Bizantu.

Mir je obnovljen, velika ceremonijalna povorka postavljena je 12. travnja 1159. za pobjedonosni ulazak bizantske vojske u grad, a Manuel je jahao ulicama na konju, dok su knez Antiohije i kralj Jeruzalema slijedili pješice. Izrazito simbolična demonstracija moći koja još jednom pruža uvid u propagandnu vještinu careva dinastije Komnen. Manuel je dijelio pravdu građanima i predsjedavao igrama i turnirima za publiku. U svibnju je, na čelu ujedinjene kršćanske vojske, krenuo na put prema Edesi, ali je odustao od kampanje kada je osigurao od Nur ad-Dina, vladara Sirije, oslobađanje šest tisuća kršćanskih zatvorenika zarobljenih u raznim bitkama od Drugoga križarskog rata.¹⁴³ Unatoč veličanstvenom kraju ekspedicije, Manuel je u konačnici postigao mnogo manje nego što je želio u smislu carske obnove.¹⁴⁴ Zadovoljan dosadašnjim ostvarenjima, Manuel se vratio u Carigrad. Na povratku, njegove trupe su bile iznenađene napadom Turaka. Unatoč tome, odnijeli su potpunu pobjedu i nanoseći teške gubitke. Sljedeće godine je Manuel istjerao Turke iz Izaurije.

Godine 1147. Manuel je bio suočen s ratom protiv Ruđera II. sa Sicilije, čija je flota zauzela bizantski otok Korkiru (Krf) i opljačkala Tebu i Korint. Međutim, unatoč tome što ga je omeo kumanski napad na Balkanu, Manuel je 1148. sklopio savez s njemačkim kraljem Konradom III. i zatražio pomoć Mlečana, koji su brzo porazili Ruđera svojom moćnom flotom. Godine 1149., Manuel je zauzeo Krf i pripremio se za ofenzivu protiv Normana, dok

¹⁴¹ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army*, 1081–1180, str. 90.

¹⁴² William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, str. 18.23.

¹⁴³ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 67.

¹⁴⁴ Isto

je Ruđer II. poslao flotu od četrdeset brodova da opljačkaju carigradska predgrađa.¹⁴⁵ Manuel se već dogovorio s Konradom o zajedničkoj invaziji i podjeli južne Italije i Sicilije. Obnova njemačkog saveza ostala je glavna orijentacija Manuelove vanjske politike do kraja njegove vladavine, unatoč postupnom razilaženju interesa između dvaju carstava nakon Konradove smrti.¹⁴⁶

2.3.1. Vanjska politika i vojne kampanje Manuela I.

Ruđer je umro u veljači 1154., a naslijedio ga je Vilim I., koji se suočio s raširenim pobunama protiv svoje vladavine na Siciliji i Apuliji, što je dovelo do prisutnosti apulijskih izbjeglica na bizantskom dvoru. Konradov nasljednik, Fridrik Barbarossa, pokrenuo je kampanju protiv Normana, ali je njegova ekspedicija stala. Taj je razvoj potaknuo Manuela da iskoristi višestruke nestabilnosti na talijanskom poluotoku.¹⁴⁷ Poslao je Mihaela Paleologa i Ivana Duku s bizantskim trupama, deset brodova i velikim količinama zlata da napadnu Apuliju 1155. godine.¹⁴⁸ Dvojica generala dobila su upute da zatraže potporu Fridrika, ali on je to odbio jer je njegova demoralizirana vojska žudjela da se što prije vrati sjeverno od Alpa. Ipak, uz pomoć nezadovoljnih lokalnih baruna, uključujući grofa Roberta od Loritella, Manuelova ekspedicija postigla je zapanjujuće brz napredak dok se cijela južna Italija pobunila protiv krune i neiskusnog Vilima.¹⁴⁹ Uslijedio je niz spektakularnih uspjeha jer su brojna uporišta popustila ili silom ili namamljeni zlatom.¹⁵⁰

Grad Bari, koji je stoljećima prije dolaska Normana bio glavni grad bizantskog katapanata Italije, otvorio je svoja vrata carevoj vojsci, a presretni građani srušili su normansku tvrđavu. Nakon pada Barija zauzeti su i gradovi Trani, Giovinazzo, Andria, Taranto i Brindisi. Vilim je stigao sa svojom vojskom, uključujući dvije tisuće vitezova, ali je bio teško poražen.¹⁵¹

Ohrabren uspjehom, Manuel je sanjao o obnovi Rimskog Carstva, pod cijenu sjedinjenja Pravoslavne i Katoličke Crkve, što je ponuda koja će papi često biti nuđena tijekom pregovora i planova za savezništvo. Ako je ikada postojala šansa da se ponovno ujedine istočna i zapadna Crkva i trajno dođe do pomirenja s Papom, ovo je vjerojatno bio

¹⁴⁵ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 98, 103.

¹⁴⁶ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 67.

¹⁴⁷ Magdalino, „The Byzantine Empire 1118-1204“, str. 621.

¹⁴⁸ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army, 1081–1180*, str. 114.

¹⁴⁹ Magdalino, „The Byzantine Empire 1118-1204“, str. 621.

¹⁵⁰ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 67.

¹⁵¹ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 112-113.

najpovoljniji trenutak. Papinstvo nikada nije bilo u dobrim odnosima s Normanima, osim kada je bilo pod prisilom prijetnje izravne vojne akcije. Imati "civilizirane" Bizantince na svojoj južnoj granici bilo je beskrajno poželjnije kod Papinstva nego da se stalno moraju nositi s problematičnim Normanima. Bilo je u interesu pape Hadrijana IV. postići dogovor ako je ikako moguće, jer bi to uvelike povećalo njegov vlastiti utjecaj na cjelokupno pravoslavno kršćansko stanovništvo. Manuel je papi ponudio veliku svotu novca za plaćanje vojnika, uz zahtjev da Papa dodijeli bizantskom caru tri pomorska grada u zamjenu za pomoć u protjerivanju kralja Vilima. Manuel je također obećao platiti pet tisuća kilograma zlata Papi i Kuriji.¹⁵² Pregovori su žurno provedeni, a između Manuela i Hadrijana uspostavljen je savez.

U ovom trenutku, baš kad se činilo da je rat prevagnuo u njegovu korist, događaji su se okrenuli protiv Manuela. Bizantski zapovjednik Mihael Paleolog naljutio je saveznike svojim stavom. Kampanja je izgubila dio svog zamaha, Mihael je ubrzo pozvan natrag u Carigrad, a njegov gubitak bio je veliki udarac za bizantsku vojsku. Prekretnica je bila bitka kod Brindisija, gdje su Normani pokrenuli veliki protunapad na kopnu i moru. Kako je neprijatelj jačao, plaćenici koji su bili unajmljeni Manuelovim zlatom zahtijevali su ogromna povećanja svoje plaće. Kad je to odbijeno, dezertirali su. Čak su se i lokalni baruni počeli gubiti, a uskoro je Ivan Duka ostao beznadno nadjačan. Dolazak Aleksija Komnena Brijenija s nekoliko brodova nije uspjelo ojačati bizantski položaj.¹⁵³ Normani su na moru porazili bizantsku mornaricu, a Ivan Duka i Aleksije Brijenije, zajedno s četiri bizantska broda, su zarobljeni.¹⁵⁴ Manuel je zatim poslao Aleksija Aksuha, sina Ivana Aksuha i vrhovnog zapovjednika bizantske vojske pod Ivanom II. i Manuelom I., u Ankonu kako bi podigao još jednu vojsku, ali do tada je Vilim poništio sva bizantska osvajanja u Apuliji. Porazom kod Brindisija okončana je obnovljena bizantska vladavina u Italiji; 1158. bizantska vojska napustila je Italiju i više se nikada nije vratila.¹⁵⁵ Manuel je iz rata ipak izišao dostojanstveno, unatoč razornom napadu normanske flote od preko stotinu brodova koji su prevozili oko deset tisuća vojnika na Eubeju i Almiru 1156. godine.¹⁵⁶

Tijekom talijanske kampanje, a nakon toga i tijekom borbe papinske kurije s Fridrikom, Manuel je pokušao sklopiti savez s papom obećavajući sjedinjenja istočnih i zapadnih Crkava. Iako je 1155. papa Hadrijan IV. izrazio želju za sjedinjenjem Crkava, nade

¹⁵² William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, 18.3.

¹⁵³ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army*, 1081–1180, str. 115.

¹⁵⁴ Isto

¹⁵⁵ Isto, str. 115-116.

¹⁵⁶ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 61.

za trajni papinsko-bizantski savez naišle su na nepremostive probleme. Hadrijan IV. i njegovi nasljednici zahtijevali su priznavanje svoje vjerske vlasti nad svim kršćanima, uključujući i bizantskog cara. Manuel je, s druge strane, želio službeno priznanje svoje svjetovne vlasti nad Istokom i Zapadom.¹⁵⁷ Takve uvjete ne bi prihvatila nijedna strana. Čak i da se prozapadni car poput Manuela složio, građani Carstva odmah bi odbacili bilo kakvo jedinstvo ove vrste, kao što su to učinili gotovo tri stotine godina kasnije kada su pravoslavne i katoličke Crkve nakratko ujedinjene pod papom. Unatoč prijateljstvu prema Rimskoj Crkvi i srdačnim odnosima sa svim papima, Manuelu pape nikada nisu odali počast titulom „augusta“. I premda je dva puta slao veleposlanstva papi Aleksandru III., 1167. i 1169. godine, nudeći ponovno ujedinjenje grčkih i latinskih Crkava, Aleksandar je to odbio, pod izlikom nevolja koje će uslijediti nakon ujedinjenja.¹⁵⁸

Konačni rezultati talijanske kampanje bili su ograničeni u smislu prednosti koje je Carstvo steklo. Grad Ankona postao je bizantska baza u Italiji, prihvaćajući Manuela kao suverena. Normani su bili oslabljeni i sklopili su primirje s Carstvom, osiguravajući mir do kraja Manuelove vladavine. Pokazala se i sposobnost Carstva da se uključi u talijanska pitanja. Međutim, s obzirom na ogromne količine zlata koje su bile potrošene na vojnu kampanju, pokazale su se i granice onoga što novac i diplomacija mogu postići. Manuelovo sudjelovanje u politici Italije sigurno je jako opteretilo carsku riznicu, a ipak je proizvelo samo ograničene rezultate.¹⁵⁹

Nakon 1158. godine, pod novim uvjetima, ciljevi bizantske politike su se promijenili. Manuel se sada odlučio usprotiviti cilju dinastije Hohenstaufen da izravno pripoji Italiju, za koju je Fridrik vjerovao da bi trebala priznati njegovu vlast. Kada je počeo rat između Fridrika I. Barbarosse i sjeverno talijanskih komuna, Manuel je aktivno podržavao Lombardsku ligu novčanim subvencijama, agentima i, povremeno, trupama.¹⁶⁰ Zidovi Milana, koje su srušili Nijemci, obnovljeni su uz Manuelovu pomoć.¹⁶¹ Ankona je ostala važna kao središte bizantskog utjecaja u Italiji.¹⁶² Fridrikov poraz u bitci kod Legnana, 29. svibnja 1176., čini se da je poboljšao Manuelovu poziciju u Italiji. Prema Kinamu, Cremona, Pavia i brojni drugi "ligurski" gradovi prešli su na Manuelovu stranu.¹⁶³ Njegovi odnosi također su bili posebno povoljni u odnosu prema Genovi i Pisi, ali ne i prema Veneciji. U ožujku 1171.

¹⁵⁷ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army, 1081–1180*, str. 114.

¹⁵⁸ Isto

¹⁵⁹ Isto, str. 116.

¹⁶⁰ Isto, str. 118.

¹⁶¹ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 84.

¹⁶² Isto

¹⁶³ Isto

godine Manuel je iznenada prekinuo odnose s Venecijom, naredivši uhićenje tisuća Mlečana na carskom teritoriju i oduzimanje njihove imovine. Venecija je, ogorčena, poslala flotu od sto dvadeset brodova protiv Bizanta. Zbog epidemije i radi progona od strane obnovljene i snažne bizantske flote, Mlečani su bili prisiljeni vratiti se bez velikog uspjeha.¹⁶⁴ Po svoj prilici, prijateljski odnosi između Bizanta i Venecije nisu obnovljeni za Manuelova života.

Na svojoj sjevernoj granici Manuel je potrošio znatne napore kako bi očuvao osvajanja Bazilija II. više od stotinu godina ranije. Zbog stalnih problema na Balkanu, Manuel nije mogao osobno sudjelovati u pokoravanju Normana u Italiji. Odnosi sa Srbima i Ugrima bili su dobri od 1129. godine, pa je srpska pobuna došla kao šok. Srbi iz Raške, koje je na pobunu naveo Ruđer II. sa Sicilije, napali su bizantski teritorij 1149.¹⁶⁵

Manuel je prisilio pobunjene Srbe i njihovog vođu Uroša II. na vazalni odnos.¹⁶⁶ Potom je opetovano napadao Ugre s ciljem pripojenja njihova teritorija uz Savu. U ratovima 1151.-1153. i 1163.-1168. godine Manuel je vodio svoje trupe u Ugarsku, a spektakularan napad duboko u neprijateljski teritorij donio je značajan ratni plijen. Manuel je 1167. godine poslao vojsku pod zapovjedništvo Andronika Kontostefana protiv Ugra.¹⁶⁷ Postigavši uvjerljivu pobjedu u bitci kod Sirmija i omogućivši Carstvu da zaključi vrlo povoljan mir s Kraljevinom Ugarskom, zauzeti su Srijem, Bosna i Dalmacija. Do 1168. godine gotovo cijela istočna obala Jadrana ležala je u Manuelovim rukama.

Također su uloženi naponi u smjeru diplomatskog pripojenja Ugarske. Ugarski nasljednik Bela, mlađi brat ugarskog kralja Stjepana III., poslan je u Carigrad kako bi se školovao na carskom dvoru. Manuel je namjeravao dati svoju kćer Mariju Beli za ženu i tako ga učiniti svojim nasljednikom, čime bi osigurao jedinstvo Ugarske s Carstvom. Na dvoru je Bela preuzeo ime Aleksije i dobio titulu despota, koja je prethodno primijenjivana na samog cara. Međutim, dva nepredviđena dinastička događaja drastično su promijenila situaciju. Manuelova mlada supruga rodila je 1169. sina i tako Beli oduzela status nasljednika bizantskog prijestolja, ali Manuel se nije htio odreći hrvatske zemlje koju je oduzeo Ugarskoj. Zatim, 1172. godine, Stjepan je umro bez djece, a Bela je otišao kući kako bi preuzeo njegovo prijestolje.¹⁶⁸

Manuel Komnen pokušao je uvući i ruske kneževine u svoju mrežu diplomacije usmjerene protiv Ugarske, a u manjoj mjeri prema Normanima. To je polariziralo ruske

¹⁶⁴ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 93.

¹⁶⁵ Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, str. 131.

¹⁶⁶ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 90.

¹⁶⁷ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army, 1081-1180*, str. 241.

¹⁶⁸ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 648.

vladare u pro- i anti-bizantske skupine. Krajem 1140-ih tri su se kneza natjecala za vladavinu u Rusiji: kijevski knez Izislav II. bio je povezan s Gejzom II. od Ugarske i bio je neprijateljski raspoložen prema Bizantu; suzdalski knez Juraj Dugoruki bio je Manuelov saveznik, a Vladimir od Galicije opisan je kao Manuelov vazal. Galicija se nalazila na sjevernoj i sjeveroistočnoj granici Ugarske i stoga je bila od velike strateške važnosti u bizantsko-ugarskim sukobima. Nakon smrti i Izislava i Vladimira, situacija se preokrenula; kada je Juraj iz Suzdala, Manuelov saveznik, preuzeo Kijev, a Jaroslav, novi vladar Galicije, zauzeo prougarsko stajalište.¹⁶⁹

Godine 1164.-1165. Manuelov rođak Andronik, budući car, pobjegao je iz zatočeništva u Bizantu i to na dvor Jaroslava u Galiciji. Ova situacija bila je opasna za Manuela pošto je Andronik bio kandidat za prijestolje i mogao je uništiti Manuelovu diplomatski mrežu među ruskim kneževima. Bizant je krenuo u nevideni nalet diplomacije. Manuel je pomilovao Andronika i nagovorio ga da se vrati u Carigrad 1165. godine. Misija u Kijevu, kojom je tada vladao knez Rostislav, rezultirala je povoljnim sporazumom i obećanjem da će Carstvo opskrbljivati pomoćnim postrojbama; Jaroslav od Galicije također je bio uvjeren da se odrekne svojih ugarskih veza i potpuno se vrati u carsko okrilje. Sve do 1200. godine knezovi Galicije pružali vojnu pomoć protiv neprijatelja Carstva, u to vrijeme Kumana.¹⁷⁰

Obnova odnosa s Galicijom imala je neposrednu korist za Manuela kada je 1166. poslao dvije vojske da napadnu istočne pokrajine Ugarske u velikoj vojnoj kampanji. Jedna vojska ušla je u Ugarsku preko južnih Karpata, dok je druga vojska napravila široki krug do Galicije i, uz galicijsku pomoć, prešla Karpatske planine. Budući da su Ugri većinu svojih snaga koncentrirali na granicu Sirmija i Beograda, bizantska invazija ih je zatekla nespremljene; to je dovelo do toga da su bizantske vojske temeljito opustošile ugarsku pokrajinu Transilvaniju.¹⁷¹

Unatoč opisanim vojnim pothvatima Manuela, najambiciozniji bio je onaj koji je za cilj imao pod kontrolu staviti Egipat. Bio je to višedesetljetni san križarskog Kraljevstva Jeruzalema, a jeruzalemskom kralju Amalriku I. bila je potrebna sva vojna i financijska potpora koju je mogao dobiti za svoju politiku vojne intervencije u Egiptu.¹⁷² Amalrik je također shvatio da će, ako želi ostvariti svoje ambicije u Egiptu, možda morati prepustiti Antiohiju Manuelu koji je platio otkupninu za oslobađanje kneza Antiohije, Bohemonda

¹⁶⁹ Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500–1453.*, str. 299-30.

¹⁷⁰ Isto, str. 300-302.

¹⁷¹ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str. 177.

¹⁷² Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 73.

III.¹⁷³ Godine 1165. poslao je izaslanike na bizantski dvor kako bi pregovarali o bračnom savezu. Manuel se već oženio svojom drugom suprugom, Amalrikovom rođakinjom Marijom iz Antiohije 1161.¹⁷⁴ Nakon intervala od dvije godine, Amalrik se 1167. oženio Manuelovom pranećakinjom Marijom Komnenom i "zakleo se na sve ono što je njegov brat Baldwin prije prisegnuo".¹⁷⁵ Formalni savez dogovoren je 1168. godine, pri čemu su dva vladara organizirala osvajanje i podjelu Egipta, pri čemu je Manuel odabrao obalno područje, a Amalrik unutrašnjost. U jesen 1169. godine Manuel je poslao zajedničku ekspediciju s Amalrikom u Egipat: bizantska vojska i pomorske snage od dvadeset velikih ratnih brodova, sto pedeset galija i šezdeset transporterata, pod zapovjedništvom Andronika Kontostefana, udružili su snage s Amalrikom u Askalonu.¹⁷⁶ Vilim od Tira, koji je pregovarao o savezu, bio je posebno impresioniran velikim transportnim brodovima koji su korišteni za prijevoz konjičkih snaga vojske.¹⁷⁷

Iako se takav napad na državu daleko od središta Carstva može činiti izvanrednim, posljednji put kada je Carstvo pokušalo bilo što na ovoj razini bila je neuspjela invazija na Siciliju više od stotinu i dvadeset godina ranije, može se objasniti u smislu Manuelove vanjske politike, koja je trebala koristiti Latine kako bi osigurala opstanak Carstva. Taj fokus na širu sliku istočnog Sredozemlja, pa čak i šire, tako je naveo Manuela da intervenira u Egiptu. Vjerovalo se da će u kontekstu šire borbe između križarskih država i islamskih sila istoka kontrola nad Egiptom biti odlučujući čimbenik. Manuel je smatrao fatimidski kalifat Egipta slabim protivnikom, ali ukoliko bi Egipat izašao udružio snage s muslimanima pod Nur ad-Dinom, sudbina križarskih država bila je loša.¹⁷⁸

Uspješna invazija Egipta imala bi još nekoliko prednosti za Bizantsko Carstvo. Egipat je bio bogata provincija, a u vrijeme Rimskog Carstva isporučivao je velik dio žita Carigradu prije nego što je zauzet od strane Arapa u sedmom stoljeću. Prihodi koje je Carstvo moglo očekivati od osvajanja Egipta bili bi znatni, čak i ako bi se oni morali dijeliti s križarima. Nadalje, Manuel je možda želio ohrabriti Amalrikove planove, ne samo da odvrati ambicije križara od Antiohije, već i da stvori nove mogućnosti za zajedničke vojne pothvate koji bi kralja Jeruzalema učinili Manuelovim dužnikom, a također bi omogućili Carstvu da ostvari teritorijalne dobitke.¹⁷⁹

¹⁷³ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 73.

¹⁷⁴ Isto, str. 74.

¹⁷⁵ Isto

¹⁷⁶ Isto

¹⁷⁷ William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, 19.3.

¹⁷⁸ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 73.

¹⁷⁹ Isto

Združene snage Manuela i Amalrika opsjele su Damiettu 27. listopada 1169., ali opsada nije uspjela zbog neuspjeha križara i Bizanta da u potpunosti surađuju. Prema bizantskim izvorima, Amalrik je, ne želeći dijeliti profit, odugovlačio operaciju sve dok careva vojska nije ostala bez zaliha; Amalrik je tada pokrenuo napad, koji je odmah prekinuo i započeo pregovore o primirju s braniteljima. S druge strane, Vilim Tirski napomenuo je da Bizantinci nisu bili potpuno nevini u razvoju situacije.¹⁸⁰ Bez obzira na stanje navoda obju strana, kad je započela sezona kiše, i križarska vojska i bizantska flota vratile su se kući, iako je polovica bizantske flote izgubljena u iznenadnoj oluji.¹⁸¹

Unatoč lošim odnosima nastalim zbog opsade Damiette, Amalrik je i dalje odbijao napustiti svoj san o osvajanju Egipta, a nastavio je jačati dobre odnose s Bizantcima u nadi da će se još jednom pridružiti napadu, koji se nikada nije dogodio. Godine 1171. Amalrik je osobno došao u Carigrad, nakon što je Egipat pao pred Saladinom. Manuel je tako mogao organizirati veliki svečani prijem koji je imao dvostruku funkciju simbolizma i propagande, odao je počast Amalriku i naglasio njegovu ovisnost. Do kraja Amalrikove vladavine Jeruzalem je bio bizantski satelit, a Manuel je mogao djelovati kao zaštitnik Svetih mjesta, vršeći sve veći utjecaj u kraljevstvu Jeruzalema.¹⁸² Godine 1177. Manuel I. poslao je flotu od sto pedeset brodova da napadnu Egipat, ali su se vratili kući nakon što su doplovili do Akre i saznali da Kraljevina Jeruzalem odbijaja surađivati u takvom pothvatu.¹⁸³

Posljednji, a možda i najvažniji sukob bio je onaj s turskim sultanom Kilijom Arslanom II. Između 1158. i 1162. godine niz bizantskih kampanja protiv Turaka Seldžuka rezultirao je sporazumom povoljnim za Carstvo. Prema sporazumu, određene pogranične regije, uključujući mnoge utvrđene gradove, trebale su biti predane Manuelu u zamjenu za određenu količinu novca. Sporazum je također obvezao sultana Kilijskog Arslana II. da prizna Manuelov suverenitet.¹⁸⁴ Kilij Arslan II. koristio je mir s Bizantom i vakum moći uzrokovan smrću Nur ad-Dina Zengija, vladara Sirije 1174. godine, kako bi izbacio Danešmenide iz njihovih anatolijskih emirata. Kada je seldžučki sultan odbio prepustiti dio teritorija koji je osvojio od Danešmenida Bizantu, kao što je bio dužan učiniti kao dio svojih ugovornih obveza, Manuel je odlučio da je vrijeme da se jednom zauvijek obračuna s Turcima.¹⁸⁵ Stoga je okupio cijelu carsku vojsku i krenuo prema glavnom gradu Turaka, Ikoniju.¹⁸⁶ Manuelova

¹⁸⁰ William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, 19.16.

¹⁸¹ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 75.

¹⁸² Isto

¹⁸³ Isto, str. 77.

¹⁸⁴ Isto, str. 88.

¹⁸⁵ Isto

¹⁸⁶ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army, 1081-1180*, str. 128.

strategija bila je pripremiti istaknute utvrde, a zatim ih iskoristiti za što brži napad na Ikonij.¹⁸⁷

Ipak, Manuelova vojska od četrdeset tisuća ljudi bila je velika i nezgrapna – prema pismu koje je Manuel poslao engleskom kralju Henriku II., kolona koja je napredovala bila je duga šesnaest kilometara.¹⁸⁸ Manuel je marširao prema Ikoniju preko teškog i zahtjevnog terena Male Azije. Neposredno ispred ulaza u prijevoj u Miriokefalu, Manuela su dočekali turski veleposlanici, koji su ponudili mir pod velikodušnim uvjetima. Većina Manuelovih generala i iskusnih dvorjana savjetovala ga je da prihvati ponudu. Međutim, mlađi i agresivniji članovi dvora pozvali su Manuela na napad, a on je prihvatio njihov savjet i nastavio svoj napredovanje.¹⁸⁹

Manuel je počinio ozbiljne taktičke pogreške, kao što je neuspjeh u pravilnom izviđanju rute koja je bila pred njim.¹⁹⁰ Zbog tih propusta svoje je snage odveo ravno u klasičnu zasjedu. Dana 17. rujna 1176. godine Manuela je u planinskom klancu napao sultan Kilija Arslan II.¹⁹¹ Bizantinci su bili okruženi suženjem prijevoja, što je omogućilo Turcima da koncentriraju svoje napade na dio bizantske vojske, posebno prtljagu i opsadni strojeve, a da ostali ne mogu intervenirati. Vojna oprema za opsadu brzo je uništena, a Manuel je bio prisiljen povući se – bez opsadnih strojeva osvajanje Ikonija bilo je nemoguće. Prema bizantskim izvorima, Manuel je izgubio živce i tijekom i nakon bitke, postao je nestabilan i nesposoban zapovijedati vojskom.¹⁹² Prema Vilimu Tirskom, više nikada nije bio isti.¹⁹³

Uvjeti po kojima je Kilija Arslan II. dopustio Manuelu i njegovoj vojsci da se povuku bili su da treba ukloniti svoje utvrde i vojske na granici prema sultanatu. Budući da sultan već nije uspio zadržati svoju stranu ranijeg ugovora iz 1162. godine, Manuel je samo naredio demontažu dijela utvrda koje su bile manje bitne. Ipak, poraz kod Miriokefala bio je sramota i za Manuela osobno, ali i za njegovo Carstvo. Komnenski carevi naporno su radili od bitke kod Manzikerta, sto pet godina ranije, kako bi obnovili ugled Carstva. Zbog svog pretjeranog samopouzdanja, Manuel je pokazao da Bizant još uvijek ne može odlučno pobijediti Turke, unatoč napretku ostvarenom tijekom prošlog stoljeća. Bio je to veliki udarac na ego i auru nepobjedivosti na kojoj je radio Manuel.¹⁹⁴

¹⁸⁷ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 67.

¹⁸⁸ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army, 1081-1180*, str. 130.

¹⁸⁹ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 67.

¹⁹⁰ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army, 1081-1180*, str. 131.

¹⁹¹ Isto

¹⁹² Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 88.

¹⁹³ William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, 21.13.

¹⁹⁴ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 458.

Poraz kod Miriokefala često je prikazivan kao katastrofa u kojoj je uništena cijela bizantska vojska. Sam Manuel usporedio je poraz s Manzikertom; činilo mu se da bizantski poraz kod Miriokefala nadopunjuje uništenje kod Manzikerta. U stvarnosti, iako je bio poraz, nije bilo katastrofa i nije značajno oslabio bizantsku vojsku. Većinu žrtava snosilo je desno krilo, uglavnom sastavljeno od savezničkih postrojbi kojima je zapovijedao Balduin iz Antiohije, kao i logistički dio vojske, koji je bio glavna meta turske zasjeđe.¹⁹⁵

Ograničeni gubici nanesen domaćim bizantskim postrojbama brzo su nadoknađeni, a sljedeće godine Manuelove snage porazile su snage "izabranih Turaka".¹⁹⁶ Ivan Komnen Vatatzes, kojeg je car poslao da odbije tursku invaziju, ne samo da je doveo vojnike iz glavnog grada, već je usput uspio okupiti i vojsku. Vatatzes je uhvatio Turke u zasjedi dok su prelazili rijeku Meander; bitka koja je uslijedila učinkovito ih je uništila kao borbene snage. To je pokazatelj da je bizantska vojska ostala jaka i da je obrambeni program zapadne Male Azije još uvijek bio uspješan.¹⁹⁷ Nakon pobjede na Meandru, Manuel je sam napredovao s malom vojskom kako bi otjerao Turke iz drugih dijelova Male Azije pod bizantskom vlašću.¹⁹⁸

Neprekidno ratovanje imalo je ozbiljan utjecaj na Manuelovu vitalnost; zdravlje mu se pogoršalo i 1180. podlegao je sporoj groznici. Nadalje, kao što je bio slučaj nakon Manzikerta, ravnoteža između dviju sila počela se postupno mijenjati – Manuel više nikada nije napao Turke, koji su se nakon njegove smrti počeli su se kretati dalje na zapad, dublje u bizantsko područje.

Manuel je predstavnik nove vrste bizantskog vladara na kojeg je utjecao njegov kontakt sa zapadnim križarima. Dogovarao je viteške turnire, čak i sudjelovanje u njima, neobičan i neugodan prizor za Bizantince. Fizički snažan, Manuel je bio predmet pretjerivanja u bizantskim izvorima svog doba, gdje je predstavljen kao čovjek velike osobne hrabrosti. Prema pričama o njegovim podvizima, koji se mogu usporediti s viteškim pothvatima, takva je bila njegova snaga i sposobnost korištenja oružja da Rajmond od Antiohije nije bio sposoban rukovati njegovim kopljem i štitom. Na poznatom turniru, kako se navodi, ušao je na ratnom konju i srušio dvojicu najspremnijih talijanskih vitezova, u jednom danu, ubio je četrdeset Turaka vlastitom rukom, a u borbi protiv Ugra navodno je zgrabio barjak i bio prvi, gotovo sam, koji je prošao most koji je odvojio njegovu vojsku od neprijatelja. Drugom prigodom, kako se navodi, probio se kroz skupinu od pet stotina Turaka, bez rane; prethodno

¹⁹⁵ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army*, 1081–1180, str. 128.

¹⁹⁶ Isto

¹⁹⁷ Isto, str. 196.

¹⁹⁸ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 640.

je postavio zasjede u šumi dok je bio u pratnji samo brata i Aksuha.¹⁹⁹ Kraj Manuelove vladavine donijeti će nestabilnost za Bizantsko Carstvo jer njegov je maloljetni sin Aleksije II. uskoro svrgnut, a na prijestolje dolazi posljednji Komnen, Andronik I.²⁰⁰

¹⁹⁹ Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, str. 73.

²⁰⁰ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, str. 650-53..

2.4 Andronik I. Komnen

Manuelova smrt 24. rujna 1180. označila je prekretnicu u sreći Bizantskog Carstva. Kada je Manuel umro, naslijedio ga je njegov mladi sin Aleksije II. Komnen, koji je bio pod skrbništvom svoje majke, carice Marije. Njeno ponašanje dovelo je ogorčenja među stanovnicima Carigrada, a posljedični događaji koji su doveli gotovo do građanskog rata, dali su priliku ambiciji Manuelovog otuđenog rođaka Andronika I. Komnena, sina Izaka Komnena, mlađega brata cara Ivana II. Komnena. Andronik je napustio svoje imanje na kojem je bio prisilno umirovljen 1182. godine i krenuo na Carigrad s vojskom koja je prema izvorima uključivala muslimanske kontingente.²⁰¹ Nakon njegova dolaska ubrzo je uslijedio pokolj latinskih stanovnika, koji je prvenstveno bio usmjeren na mletačke trgovce koji su se u određenom broju naselili u Carigradu. Vjerovalo se da je organizirao trovanje starije sestre Aleksija II., Marije i njena supruga Reniera od Montferrata, iako ga je sama Marija potaknula da započne borbu za prijestolje. Ubrzo nakon toga, caricu Mariju su zatočili, a Aleksije II. bio je primoran priznati Andronika kao suvladara Carstva, ali je zatim ubijen.²⁰²

Andronik se do 1183. godine oženio s Agnezom, dvanaestogodišnjom princezom koja je ranije bila zaručena za Aleksija II. Agneza je bila kći francuskog kralja Luja VII. Do studenog 1183. godine Andronik je na prijestolje kao suvladara doveo svog mlađeg sina Ivana Komnena. Novi car je bio čovjek zapanjujućih kontrasta. Zgodan i elokventan, novi car je u isto vrijeme bio poznat po svojim ljubavnim pothvatima. Energičan, sposoban i odlučan u početku je uistinu djelovao kao sposoban car.²⁰³

Andronik je dobro započeo svoju vladavinu; povjesničari su posebno pohvalili mjere koje je poduzeo za reformu vlade carstva. U pokrajinama, njegove reforme donijele su brz i značajan napredak.²⁰⁴ Careva žestoka odlučnost da iskorijeni korupciju i mnoge druge zloporabe bila je vrijedna divljenja; pod carem prestala je prodaja birokratskih činova; odabir se temeljio na zaslugama, a ne na favoriziranju; dužnosnicima je isplaćena odgovarajuća plaća kako bi se smanjilo iskušenje podmićivanja. Svaki oblik korupcije eliminiran je žestokim žarom.²⁰⁵

²⁰¹ William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, 22.11.

²⁰² Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 274.

²⁰³ George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, str. 396.

²⁰⁴ Isto, str. 397.

²⁰⁵ Isto

Stanovnici Carstva su prihvaćali njegove zakone kao pravedne i osjećali su se zaštićeni od sve veće korupcije i iskorištavanja od strane aristokracije.²⁰⁶ Andronikovi energični napori da obuzda represivne carinike i dužnosnike carstva učinili su mnogo kako bi pomogli velikom dijelu seljaštva. Međutim, njegovi napori da zaustavi moć plemstva bili su znatno problematičniji. Aristokrati su bili bijesni na njega, a da stvar bude gora, čini se da je Andronik postao sve poremećeniji; pogubljenja i nasilje postali su sve češći, a njegova vladavina pretvorila se u vladavinu terora.²⁰⁷ Činilo se da Andronik gotovo teži istrebljenju aristokracije u potpunosti. Borba protiv aristokracije pretvorila se u temeljiti pokolj, jer je car pribjegavao sve nemilosrdnijim mjerama kako bi ojačao svoj režim.²⁰⁸ Bilo je nekoliko pobuna, što je dovelo do invazije kralja Vilima II. normanskog vladara južne Italije i Sicilije.

U rujnu 1185., tijekom odsutnosti iz glavnog grada, Andronikovi vojnici krenuli su uhititi Izaka Angela, čija je odanost bila sumnjiva. Izak je ubio zapovjednika i sklonio se u Aja Sofiju. Apelirao je na stanovništvo i nastali su nemiri koji su se brzo proširili po cijelom gradu.²⁰⁹ Kada je Andronik stigao u Carigrad shvatio je da je svrgnut i da je Izak Angel proglašen za cara. Svrgnuti car pokušao je pobjeći u čamcu sa suprugom Agnezom i ljubavnicom, ali je uhvaćen.²¹⁰ Izak ga je predao gradskoj rulji i tri dana bio je izložen njihovom bijesu i ogorčenosti. Odrezana mu je desna ruka, izvađeni su mu zubi i kosa, jedno oko mu je izvađeno, a među mnogim drugim patnjama u lice mu je bačena kipuća voda.²¹¹ Napokon, doveden do Carigradskog hipodroma, bio je obješen za noge između dva stupa, a dva vojnika natjecala su se čiji će mač dublje prodrijeti u njegovo tijelo. Na vijest o carevoj smrti, njegovog sina i suvladara, Ivana, ubili su njegovi vojnici u Trakiji.

Andronik I. bio je posljednji od Komnena koji je vladao Carigradom, iako su njegovi unuci Aleksije i David osnovali Carstvo u Trapezuntu 1204. godine. Nakon razdoblja dinastije Komnen uslijedila je dinastija Angel, koja je stolovala tijekom možda i najvažnijeg razdoblja u propadanju Bizantskog Carstva.²¹² U sljedećih četvrt stoljeća Carigrad će prvi put u svojoj povijesti pasti pred neprijateljskom silom i uslijedit će konačni gubitak statusa 'velike moći' Carstva. Međutim, smrću Andronika, dinastija Komnen, koja je trajala sto i četiri godine, konačno je završila, a posljednje razdoblje istinske moći i blagostanja Carstva došlo je kraju.

²⁰⁶ George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, str. 398.

²⁰⁷ Isto, str. 396.

²⁰⁸ Isto, str. 399.

²⁰⁹ Isto, str. 400.

²¹⁰ Isto

²¹¹ Isto, str. 401.

²¹² Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 99.

3. 'Bizantska renesansa' u dvanaestom stoljeću

Postoje tvrdnje da se u Bizantu dogodila "renesansa 12. stoljeća".²¹³ Iako taj pojam ne uživa široku uporabu, nedvojbeno je da je Bizant u 12. stoljeća svjedočio velikim kulturnim zbivanjima, koja su u velikoj mjeri bila poduprta brzom gospodarskom ekspanzijom. 12. stoljeće bilo je vrijeme značajnog rasta bizantskog gospodarstva, s porastom broja stanovništva i novim poljoprivrednim zemljištima. Arheološki dokazi iz Europe i Male Azije pokazuju znatno povećanje veličine urbanih naselja, zajedno sa "značajnim uzletom" u novim gradovima. Srednjovjekovna Atena doživjela je razdoblje brzog i kontinuiranog rasta, počevši od jedanaestog stoljeća i nastavljajući se do kraja dvanaestog stoljeća.²¹⁴ Solun, drugi grad Carstva, bio je domaćin poznatog ljetnog sajma koji je privukao trgovce s cijelog Balkana, pa čak i dalje na svoje tržnice.²¹⁵ U Korintu je proizvodnja svile potaknula uspješno gospodarstvo.²¹⁶

U Maloj Aziji neka su područja demografski devastirana zbog turskih upada krajem jedanaestog stoljeća. Ipak, kako su komnenski carevi tijekom dvanaestog stoljeća izgradili opsežne utvrde u ruralnim područjima, došlo je do repopulacije sela.²¹⁷ Trgovina je također cvjetala; procjenjuje se da je stanovništvo Carigrada, najvećeg komercijalnog središta Carstva, bilo između pola milijuna i milijun tijekom Manuelove vladavine, što ga čini daleko najvećim gradom u Europi. Glavni izvor Manuelovog bogatstva bila je carina koja se u Carigradu naplaćivala na sav uvoz i izvoz.²¹⁸ Navedeno je da je carina prikupljala dvadeset tisuća hiperpira svaki dan.²¹⁹ Nadalje, Carigrad je bio u ekspanziji. Kozmopolitski karakter grada pojačavao se dolaskom talijanskih trgovaca i križara na putu za Svetu zemlju. Mlečani, Đenovežani i drugi otvorili su luke Egeja trgovini, otpremajući robu iz križarskih kraljevstava i Egipta na zapad i trgujući s Bizantom preko Carigrada. Ti su pomorski trgovci potaknuli potražnju u gradovima Grčke, Makedonije i grčkih otoka, stvarajući nove izvore bogatstva u pretežno agrarnom gospodarstvu.²²⁰ Sve to svjedoči o uspjehu komnenskih careva u osiguravanju *Pax Bizantina* na ovim područjima.

²¹³ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 229.

²¹⁴ Isto, str. 250.

²¹⁵ Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204*, str. 212.

²¹⁶ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 253.

²¹⁷ Isto

²¹⁸ Harris, *Byzantium and the Crusades*, str. 25.

²¹⁹ Isto, str. 26.

²²⁰ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 143-144.

Sve u svemu, s obzirom na to da su se i stanovništvo i prosperitet u tom razdoblju znatno povećali, očekivano je da je gospodarski oporavak u Bizantu jačao gospodarsku osnovu države. To pomaže objasniti kako su komnenski carevi, osobito Manuel Komnen, u to vrijeme mogli tako široko projicirati svoju moć i utjecaj.²²¹

Novo bogatstvo koje se stvaralo u tom razdoblju imalo je pozitivan utjecaj na bizantski kulturni život. U umjetničkom smislu, 12. stoljeće bilo je vrlo produktivno razdoblje u bizantskoj povijesti. Došlo je do oživljavanja mozaične umjetnosti, a područne škole arhitekture počele su proizvoditi mnoge prepoznatljive stilove koji su se oslanjali na niz kulturnih utjecaja.²²²

Prema Alanu Harveyu, takav je bio utjecaj bizantske umjetnosti u dvanaestom stoljeću, da su Rusija, Venecija, južna Italija i Sicilija praktički postale provincijska središta posvećena njegovoj proizvodnji.²²³

²²¹ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 150.

²²² Harvey, *Economic expansion in the Byzantine empire 900–1200*, str. 155.

²²³ Isto, str. 159.

4. Bizantska vojska pod dinastijom Komnen

Početakom komnenskog razdoblja 1081. g. Bizantsko Carstvo svedeno je na najmanju teritorijalnu mjeru u svojoj povijesti. Okruženo neprijateljima i financijski uništeno dugim razdobljem građanskog rata, izgledi Carstva izgledali su tmurno. Ipak, kombinacijom odlučnosti, vojne reforme i godina kampanje, Aleksije I., Ivan II. i Manuel I. Komnen uspjeli su obnoviti moć Bizantskog Carstva.²²⁴ Važan čimbenik u uspjehu Komnena bila je njihova uspostava obnovljene bizantske vojske. Novi vojni sustav koji su stvorili poznat je kao Komnenska vojska. Od oko 1081. do oko 1180. godine, komnenska vojska odigrala je važnu ulogu u pružanju Carstvu razdoblja sigurnosti koje je omogućilo procvat bizantske civilizacije.²²⁵

Novo snage bile su profesionalne i disciplinirane. U njima su se nalazile moćne stražarske postrojbe kao što su Varjaška straža, „Besmrtnici“, jedinica teške konjice, stacionirana u Carigradu i *Archontopouloi*, koje je Aleksije regrutirao od sinova poginulih bizantskih časnika, a također i regularne postrojbe iz provincija.²²⁶ Te postrojbe su uključivale i tešku konjicu, katafrakte, iz Makedonije, Tesalije i Trakije.²²⁷ Uz postrojbe koje je država izravno podizala i plaćala, Komnenska vojska uključivala je naoružane sljedbenike članova šire carske obitelji. U tome se mogu vidjeti počeci feudalizacije bizantske vojske. Dodjela posjeda, gdje je zemljište zadržano u zamjenu za vojne obveze, počela je postajati značajan element u vojnoj infrastrukturi pred kraj komnenskog razdoblja, iako je kasnije postala mnogo važnija. Godine 1097. bizantska vojska bila je brojčano malena. Do smrti Manuela Komnena, čije su vojne kampanje bile česte i velike vojska je bila znatno veća. Za vrijeme vladavine Aleksija I., vojska brojala je oko dvadeset tisuća ljudi što je povećano na oko trideset tisuća ljudi u vladavini Ivana II. Do kraja vladavine Manuela I. bizantska vojska se kretala oko četrdeset tisuća ljudi.²²⁸

Pod Ivanom II. održavana je 'makedonska divizija', a iz pokrajina su regrutirane nove, autohtone bizantske postrojbe.²²⁹ Kako je bizantska Mala Azija počela napredovati pod Ivanom i Manuelom, sve je više vojnika podizano iz azijskih provincija.²³⁰ Vojnici su također regrutirani iz poraženih naroda, kao što su Pečenezi i Srbi, koji su korišteni kao vojni kolonisti

²²⁴ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 181.

²²⁵ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army, 1081-1180*, str. 10.

²²⁶ Isto, str. 15.

²²⁷ Isto, str. 17.

²²⁸ Isto

²²⁹ Isto, str. 22.

²³⁰ Isto, str. 23.

u Maloj Aziji. Vojnici su organizirani u redovite postrojbe i stacionirani su u azijskim i europskim pokrajinama.²³¹ Komnenske vojske također su često bile ojačane savezničkim kontingentima iz Antiohije, Srbije i Ugarske, ali su se uglavnom sastojale od oko dvije trećine bizantskih postrojbi do trećine stranaca.²³² Postrojbe strijelaca, pješništva i konjice bile su grupirane tako da pružaju kombiniranu potporu jedna drugoj.²³³ Car Manuel I. bio je pod jakim utjecajem zapadnjaka, obje njegove kraljice bile su sa zapada, a na početku svoje vladavine ponovno je opremio i prekvalificirao svoju autohtonu bizantsku tešku konjicu po zapadnim, viteškim običajima.²³⁴ Zaključuje se da je Manuel uveo tehniku viteškog juriša, u bliskom redu i povećao uporabu težeg oklopa.²³⁵ Manuel je osobno sudjelovao na viteškim turnirima, gdje je njegovo znatno umijeće impresioniralo zapadne promatrače. Stalni vojni logori uspostavljeni su na Balkanu i u Anatoliji, a prvi put su opisani za vrijeme vladavine Ivana II. Glavni anatolijski logor bio je kod Lopadiona u blizini Mramornog mora, europski ekvivalent bio je u Trakiji. Drugi su bili u Sofiji i u Pelagoniji, zapadno od Soluna. Čini se da su ovi veliki vojni logori bili 'inovacija' komnenskih careva i možda su odigrali važnu ulogu u poboljšanju učinkovitosti bizantskih snaga viđenih u tom razdoblju. Logori su korišteni kao tranzitne stanice za kretanje vojnika, kao koncentracijske točke za vojske, za obuku vojnika i za pripremu vojski za jedinstvenosti i poteškoće nadolazeće vojne kampanje.²³⁶

²³¹ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army, 1081–1180*, str. 30.

²³² Isto

²³³ Isto, str. 31.

²³⁴ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143–1180*, str. 181.

²³⁵ Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, str. 226.

²³⁶ Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army, 1081–1180*, str. 37.

Zaključak

U historiografiji Bizantskog Carstva dolazak na prijestolje Aleksija I. Komnena 1081. godine obično se smatra odlučujućom promjenom u upravljanju Carstvom i u načinu carske vladavine. Iako nije nipošto prvi bizantski car koji se u velikoj mjeri oslanjao na potporu članova obitelji, bili oni biološki, bračni ili posvojeni, na Aleksija se često gleda kao na jedinstven primjer, jer je veći dio svoje proširene obitelji podigao na povlašteno mjesto unutar dvorske hijerarhije jednostavno zbog njihovog obiteljskog odnosa prema njemu.

Paul Magdalino je mišljenja da su Aleksijevi postupci uzdigli vlasnike titula do „različitog statusa na vrhu društvene i političke hijerarhije“.²³⁷ Za njega, ti naslovi nisu samo prazna čast, već su pokazatelji novog sustava.²³⁸ Daljnji trend među bizantskim kroničarima bio je opisivanje careva dinastije Komnen kao nadgledaoca proces feudalizacije unutar carstva. Kao dokaz takvih tvrdnji često se navodi Aleksijevo davanje poreznih prihoda poluotoka Kasandre svome bratu Adrijanu Komnenu. John Haldon također tvrdi da se pod Komnenima, Carstvo preobrazilo u „veliko obiteljsko imanje“, koje je vladalo nad mrežom magnata i rođaka.²³⁹ Međutim, izričita je razlika između bizantskih zemljišnih davanja i zapadnoeuropskih feudalnih zemljišta, pri čemu je posljednje obično nasljedno i praćeno određenim administrativnim i sudskim ovlastima.

Aleksije I. prikazan je u glavnom izvoru njegove vladavine, Aleksijadi, izrazito pozitivno, ne s malim razlogom zbog toga što je autorica Aleksijade bila njegova kćer. Drugi izvori skloni su prikazivati Aleksija kao primjer bizantske podlosti i prijevarnosti. Njegovo vojno, političko i crkveno djelovanje bili su usmjereni s ciljem da svojoj obitelji i Carstvu osigura moć i bogatstvo. Posebno su uočljiva njegova nastojanja da se pokaže kao zaštitnik Crkve što kroz miješanje u unutarnje poslove Crkve u Bizantu što kroz njegovo političko djelovanje u Prvom križarskom ratu. Aleksijevu vladavinu ipak moramo sagledati objektivno i realno. Kada je Carstvo bilo u teškom i nezavidnom položaju, spasio je Bizantsku državu od prijetnje skorašnjeg raspada. Suočio se s nizom ozbiljnih vojnih prijetnji i, kombinacijom diplomacije, osobnog lukavstva i vlastite vojne sposobnosti, općenito je postao pobjednik. U doba njegove smrti Bizant je opet bio najmoćnija država istočnog Sredozemlja. Kroz djelovanje, bilo vanjskopolitičko ili unutarnje, uspješno je sačuvao ugled i granice Carstva, a svoju obitelj je postavio kao glavnog donosioca odluka na istočnom Mediteranu.

²³⁷ Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, str. 190.

²³⁸ Isto, str. 191.

²³⁹ Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, str.110.

Za vladavinu Ivana II. možemo reći da je bila najuspješnija od pripadnika dinastije Komnen. Primarni izvori i stručna literatura slažu su da je Ivan II. bio izniman ratnik i vladar. Ratovao je s realnim i ograničenim ciljevima, politika koja je bila razumnija od one koju je slijedio njegov sin Manuel. Prema tom mišljenju, Ivanove kampanje koristile su Bizantskom Carstvu jer su štitile unutrašnjost, koja nije imala pouzdane granice, dok su postupno širili svoj teritorij u Maloj Aziji. Turci su bili prisiljeni na obranu, dok je Ivan svoju diplomatsku situaciju držao relativno jednostavnim sporazumima sa njemačkim carem protiv Normana. U vrijeme njegove smrti vraćeni su značajni teritoriji, a ciljevi povratka kontrole nad središnjom Anatolijom i ponovne uspostave granice na Eufratu činili su se ostvarivima. Ostavio je punu riznicu i stabilno Carstvo u nasljedstvo, a posebno je hvalevrijedno njegovo postavljanje ljudi na položaje moći prema znanju i vještini, a ne prema krvi i bogatstvu. Također, iako je bilo relativno lako izvući pokornost i vazalni odnos iz anatolijskih Turaka, Srba i križarskih država Levanta, pretvaranje tih odnosa u konkretne dobitke za sigurnost Carstva pokazalo se nedostižnim i može se navesti kao jedini neuspjeh njegove vladavine. Iako je često opisivan kao vojnički car, Ivan II. znao je iskoristiti punu snagu carskog raskoša ne bi li impresionirao svoje protivnike i neprijatelje. Mudrim političkim i simboličnim djelovanjem, poput trijumfa u Carigradu, ili uzimanja Majke Božje kao zaštitnice njega i njegove obitelji, ali i cijele vojske u potpunosti je učvrstio vlast dinastije.

Manuel I. je bio odlučan vratiti diplomacijom i oružjem prevlast Bizantskog Carstva u mediteranskim zemljama. Manuelov otac i djed prije njega strpljivo su radili na poništavanju štete koju je nanijela bitka kod Manzikerta i njezine posljedice. Zahvaljujući njihovim naporima, Carstvo koje je Manuel naslijedio bilo je jače i bolje organizirano nego u bilo kojem trenutku tog stoljeća. Iako je jasno da je Manuel koristio tu prednost u potpunosti, nije toliko jasno koliko je dodao na ostvarenja svojih prethodnika. Izvori su skloni Manuela prikazivati kao ljubitelja svega što dolazi iz zapadne Europe i zbog toga je često kritiziran među bizantskim autorima. Manuel se dokazao kao energičan car koji je svugdje vidio mogućnosti i čiji su optimistični pogledi oblikovali njegov pristup vanjskoj politici. Međutim, unatoč svom vojnom umijeću Manuel je postigao samo dio svoga plana obnove Bizantskog carstva. Možemo kritizirati neke Manuelove ciljeve kao nerealne, poput ekspedicije koje je poslao u Egipat kao dokaz o želji za obnovom Rimskog Carstva. Njegova najveća vojna kampanja, velika ekspedicija protiv turskog sultanata, završila je ponižavajućim porazom u planinskom klancu, a njegov najveći diplomatski napor očito je propao, kada se papa

Aleksandar III. pomirio s njemačkim carem Fridrikom Barbarossom. Manuel nije štedio na vojsci, mornarici, diplomaciji i ceremonijalnoj izgradnji palače.²⁴⁰ Bili su to njegovi napori da kroz propagandno prikazivanje moći osiguraju snagu Carstva. Za retoričare svog dvora, Manuel je bio "božanski car". Naraštaj nakon njegove smrti, Honijat ga je nazvao "najsvetijim među carevima".²⁴¹ Ivan Foka, vojnik koji se borio u Manuelovoj vojsci, okarakterizirao ga je nekoliko godina kasnije kao "spasitelja svijeta" i slavnog cara.²⁴² Manuel će biti zapamćen u Francuskoj, Italiji i križarskim državama kao najmoćniji vladar na svijetu. Vilim Tirski nazvao je Manuela "mudrim i diskretnim princom velike veličanstvenosti, vrijednim hvale u svakom pogledu", "čovjekom neusporedive energije velike duše", koga će se "zauvijek prisjećati sa svetošću".²⁴³ Podsjetnik na utjecaj koji je Manuel posebno imao u križarskim državama još uvijek se može vidjeti u crkvi Svetog Rođenja u Bethlehemu. Manuel je bio jedan od pokrovitelja izrade mozaika. Na južnom zidu piše natpis na grčkom: "Sadašnje djelo završio je redovnik Ephraim, slikar i mozaik, u vladavini velikog cara Manuela Porfirogeneta Komnena i u vrijeme velikog kralja Jeruzalema, Almarika." Manuelovo ime stavljeno je na prvo mjesto simbolično, javno priznanje Manuelovog vladarstva kao vođe kršćanskog svijeta. Manuelova uloga zaštitnika pravoslavnih kršćana i kršćanskih svetih mjesta općenito očituje se i u njegovim uspješnim pokušajima da osigura prava nad Svetom zemljom. Manuel je sudjelovao u izgradnji i uređenju mnogih bazilika i grčkih samostana u Svetoj zemlji, uključujući crkvu Svetog groba u Jeruzalemu, gdje je zahvaljujući njegovim naporima bizantskom svećenstvu bilo dopušteno svakodnevno obavljati grčku liturgiju. U Manuelu I. je stoga, doživljen vrhunac komnenskog propagandnog djelovanja.

Andronikova uloga u kolapsu carstva je kontroverzna, a povjesničari se ne slažu oko toga u kojoj je mjeri njegova kratka vladavina utjecala na događaje nakon njegove smrti. Nadalje, njegovu takozvanu "anti-latinsku" politiku neki su povjesničari kritizirali kao neuspjeh, s obzirom na sve veće neprijateljstvo koje je izazvala prema Bizantu na zapadu. Primarni izvori nisu skloni Androniku zbog drakonskih mjera koje je provodio i neuspješne obrane Carstva od invazija stranih vojski. Konkretno, Andronikov neuspjeh da spriječi pokolj Latina u Carigradu 1182. godine smatra se posebno značajnim, budući da je bizantska vanjska politika uvijek percipirana kao zlokobna i anti-latinska na zapadu. Možemo zaključiti da su Andronikovi pokušaji razbijanja aristokracije štetili vojnoj moći carstva, budući da je

²⁴⁰ Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, 7.22.

²⁴¹ Isto, str. 115.

²⁴² P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos*, str. 3

²⁴³ William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, 22.10.

aristokracija postala neophodna za obranu države. S druge strane, njegove reforme u pokrajinama bile su mudre i korisne za unutarnju stabilnost i prosperitet carstva. Andronikov puč, zajedno s njegovom nasilnom smrću, oslabio je dinastički kontinuitet i solidarnost na koju se oslanjala snaga bizantske države.

Zahvaljujući diplomaciji i vojnim kampanjama Aleksija I., Ivana II. i Manuela I., Bizant je vratio svoj status velike sile. Ipak, politika dinastije Komnen je u upravljanju Carstvom zahtijevala snažnu figuru cara. Nakon Manuelove smrti stabilnost je ozbiljno ugrožena. Neki od stranih neprijatelja Carstva čekali su priliku za napad, posebno Turci u Anatoliji, koje Manuel na kraju nije uspio pobijediti, i Normani na Siciliji, koji su već pokušali, ali nisu uspjeli napasti Carstvo u nekoliko navrata. Čak su i Mlečani, najvažniji zapadni saveznik Bizanta, bili u lošim odnosima s Carstvom nakon Manuelove smrti 1180. godine. Pad dinastije Komnen na prijestolje je doveo dinastiju Angel, možda i najgoru u povijesti Bizantskog Carstva. Velike promjene na zapadu, jačanje islamskih država na istoku i nesposobnost nove dinastije kulminirala je padom Carigrada pred Četvrtim križarskim ratom. Carstvo se raspalo na nekoliko država okruženih neprijateljima. Iako se ujedinjeno Carstvo s Carigradom kao glavnim gradom vratilo na političku kartu sredinom 13. stoljeća, ono više nikada neće igrati značajnu ulogu i naposljetku će pasti pred Osmanlijama 1453. godine.

Popis priloga

1. Aleksije I. Komnen
<https://www.britannica.com/biography/Alexius-I-Comnenus>,
preuzeto 9.8.2020.
2. Ivan II. i njegova žena Irena, rođena kao ugarska princeza Piroška, stoje uz Bogorodicu koja drži u rukama Isusa Krista. Djevica Marija bila je glavni propagandni i religijski motiv Ivanove vladavine, a njena slika nošena je ispred vojske u svakom pohodu.
<https://www.pallasweb.com/deesis/john-eirene-alexis-hagia-sophia.html>,
preuzeto 15.8.2020.

Popis literature

1. Primarni izvori:

- 1) Ana Komnena, *Aleksijada*; Anna Comnena, *Alexiad*, prev. Elizabeth A. S. Dawes, In parentheses Publications, Cambridge, Ontario, 2000.
- 2) Ivan Kinam, *Sažetak zbivanja*; John Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus* prev. Charles M. Brand, Columbia University Press, New York, 1976.
- 3) Niketa Honijat, *Pripovijedanje povijesti*; Niketas Choniates, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, pre. H. Magoulias, Detroit, 1984.
- 4) Vilim Tirski, *Povijest pothvata u prekomorskim krajevima*; William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, pre. E. A. Babock and A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943.

2. Sekundarna literatura:

- 1) Angold, Michael, *The Byzantine Empire 1025–1204*, Longman, Harlow, 1984.
- 2) Angold, Michael, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- 3) Armstrong, Pamela, „Alexios I. Komnenos holy men and monasteries“, ur. Mullet, Margaret, Smyth, Dion, *Alexios I. Komnenos*, Belfast Byzantine Enterprises, School of Greek and Latin, The Queen's University of Belfast, Belfast, 1996., str. 219-232.
- 4) Bernard, Floris, Demoen, Kristoffel, *Poetry and its Contexts in Eleventh-century Byzantium*, Ashgate Publishing, Farnham, 2013.
- 5) Birkenmeier, John, *The Development of the Komnenian Army, 1081–1180*, Brill, Boston, 2002.
- 6) Finlay, George, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057–1453*, Volume 2, William Blackwood & Sons, Edinburgh, 1854.
- 7) Gibbon, Edward, "XLVIII: *The Decline and Fall*". *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Volume III)*, Penguin Classics, London, 1995.
- 8) Gregory, Timothy E., *A History of Byzantium*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 2010.
- 9) Grierson, Philip, *Byzantine Coinage*, Dumbarton Oaks, Washington, DC, 1999.
- 10) Haldon, John, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*, University College London, London, 2003.

- 11) Harris, Jonathan, *Byzantium and the Crusades, 2nd ed.*, Bloomsbury, London, 2014.
- 12) Harvey, Alan, *Economic expansion in the Byzantine empire 900–1200*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- 13) Magdalino, Paul, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143–1180*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- 14) Magdalino, Paul, „The Byzantine Empire 1118–1204“, ur. David Luscombe, Jonathan Riley-Smith, *The New Cambridge Medieval History, Volume 4, c.1024–c.1198, Part II.*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015., str. 611–644.
- 15) Magdalino, Paul, „The triumph of 1133“, ur. Bucossi Alessandra, Suarez, Alex R., *John II Komnenos, emperor of Byzantium: in the shadow of father and son*, Routledge, London, 2016., str. 53–71.
- 16) Norwich, John J., *Byzantium: The Decline and Fall*, Alfred A. Knopf, New York, 1995.
- 17) Obolensky, Dimitri, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500–1453.*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1971.
- 18) Ostrogorsky, George, *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1969.
- 19) Runciman, Steven, *A History of the Crusades, Vol. II: The Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952.
- 20) Stanković, Vlada, „John II Komnenos before the year 1118“, ur. Bucossi Alessandra, Suarez, Alex R., *John II Komnenos, emperor of Byzantium: in the shadow of father and son*, Routledge, London, 2016., str. 11–22.
- 21) Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, 1997.